سیمای جوانیناسی و ئەرکی پەیکەرە گڵجۆشییە شوێنەوارییەکانی هەرێمی کوردستانی عێراق

أشواق إحسان رمضان[1]، نەعیمە موحەممەد عبدالله[2]

[1] بەشی شێوەکاری، کۆلێژی هونەرە جوانەکان، زانکۆی صلاح الدین، شاری هەولێر، هەرێمی کوردستان، عێراق

[2] بەشی شێوەکاری، کۆلێژی هونەرە جوانەکان، زانکۆی سلێمانی، شاری سلێمانی، هەرێمی کوردستان، عێراق

Corresponding author's e-mail: ashwaq.ramadhan@su.edu.krd

پوختە:

ژمارەیەکی هێجگار زۆر ناوچەی شوێنەواری هەن، لە هەرێمی کوردستانی عێراقدا، کە هەریەکەیان گرنگی خۆیان هەیە، بەڵام زۆریان هێشتا پشکنینیان بۆ نەکراوە، جگە لە بەشێکی کەمیان، کە چەندین پارچە شوێنەواریان لێ دۆزراوەتەوە، بەڵام شرۆڤەی هونەری و خوێندنەوەی جوانیناسیان بۆ نەکراوە، بۆیە توێژەران ئەم توێژینەوەیان بە پێویست زانیوە، ئامانجیشیان دەستنیشانکردنی سیمای جوانیناسی و ئەرکی پەیکەرە گڵجۆشیەکانی ناوچە شوێنەواریەکانی هەرێمی کوردستانی عێراقە. ئەم توێژینەوە لە چوار بەش پێکهاتووە، بەشی یەکەم بریتیە لە تەوەرەکانی تایبەت بە پێناسەی توێژینەوە کە پێکهاتووە لە هەر یەك لە باسەکانی: (کێشەی توێژینەوە، گرنگی توێژینەوە، ئامانجی توێژینەوە، سنوورەکانی توێژینەوە کە پێکهاتووە لە سنووری کاتی و شوێنی توێژینەوە، بەشی دووەمی توێژینەوەکەش پێکهاتووە لە دوو توێژگە: توێژگەی یەکەم لە بارەی مێژووی سەرهەڵدانی هونەری گڵجۆشیە لە شارستانیەتی میزۆپۆتامیا، توێژگەی دووەمیش خستنەڕووی کورتەیەکە لە بارەی سەرچاوگە هزریەکانی شێوە هونەریەکان لە شوێنەوارەکانی کوردستاندا. لە بەشی سێیەمیش توێژەران چەند نموونەیەکیان وەرگرتووە لەم پەیکەرانەی لە سنووری توێژینەوەکە دۆزراونەتەوە و بە پێی میتۆدی شرۆڤە و پێناساندن شرۆڤەیان کردوون؛ لە ئەنجامدا توێژەران لە بەشی کۆتاییدا گەیشتوون بە پەیامی ئەو کەسانەی ئەو پەیکەرانەیان دروستکردووە، بەتایبەت لە سەردەمی ئاشووری و خوریەکاندا، کە لایەنی جوانیناسی و ئەرکگەراییان دەرکەوتووە لە پێکهاتە و تەکنیك و شێوازی دروستکردنی پەیکەرەکاندا. توێژینەوەکەش بە لیستی سەرچاوە بەکارهێندراوەکان کۆتایی پێهێندراوە.

وشە کلیلیەکان: سیما، جوانیناسی، ئەرك، پەیکەر ، گڵجۆش، شوێنەوار.

گۆڤاری زانکۆی هەڵەبجە:گۆڤارێکی زانستی ئەکادیمیە زانکۆی هەڵەبجە دەری دەکات	
بەرگ	٧ ژمارە ٢ ساڵی(٢٠٢٢)
ڕێککەوتەکان	ڕێکەوتی وەرگرتن: ٢٠٢٢/٣/٢٠ | ڕێککەوتی پەسەندکردن: ٢٠٢٢/٤/١٤ | ڕێککەوتی بڵاوکردنەوە: ٢٠٢٢/٦/٣٠
ئیمەیلی توێژەر	ashwaq.ramadhan@su.edu.krd
مافی چاپ و بڵاوکردنەوە	©٢٠٢٢ أشواق إحسان رمضان، م.د.نعیمة محمد عبدالله، گەیشتن بەم توێژینەوەیە کراوەیە لەژێر ڕەزامەندی CCBY-NC_ND 4.0

الملخص:

يوجد عدد كبير من المواقع الأثرية في إقليم كوردستان العراق، ولكل منها أهميتها الخاصة، لكن الكثير منها لم يتم التنقيب فيه بعد، باستثناء جزء صغير منها، حيث تم العثور على العديد من القطع الأثرية، لكنها لم يتم تحليلها فنيا أو قراءتها جماليا، لهذا السبب اعتبر الباحثتان هذا البحث ضروريا ، وهدفهما التعرف على السمات الجمالية والوظيفية للتماثيل الفخارية للمواقع الأثرية في إقليم كوردستان العراق. هذا البحث يتكون من أربعة فصول، الجزء الأول هو تعريف البحث يتكون من: (مشكلة البحث، أهمية البحث، أهداف البحث، حدود البحث التي تتكون من الحدود الزمنية و موقع البحث، ويتكون الفصل الثاني من مبحثين: الأول دراسة عن تاريخ نشوء فن الفخار في حضارة بلاد ما بين النهرين، و الثاني ملخص للمصادر الفكرية للأشكال الفخارية في المواقع الأثرية في كوردستان. في الفصل الثالث، الباحثتان أخذوا بعض العينات من التماثيل الواقعة ضمن حدود البحث، وتموا تحليلهم وفق منهج التحليل الوصفي. و نتيجة لذلك توصلوا الباحثتان في الفصل الأخير إلى رسالة ممن صنعوا التماثيل الفخارية خاصة في الفترتين الآشورية والخورية، حيث ظهرت جمالياتها و وظائفها في المنحوتات الفخارية في هياكل وتقنيات و طرق صنعها. ينتهي البحث بقائمة المصادر المستخدمة.

كلمات مفتاحية: سمات، الجمالية، وظيفة، نحت، فخار، أثري.

Abstract:

There are a large number of archaeological sites in the Kurdistan Region of Iraq, and each of them has its own importance, but many of them have not been excavated yet, except for a small part of them, where many artifacts were found, but they have not been artistically analyzed or aesthetically read, That's why the two researchers considered this research necessary, which aims to identify the aesthetic and functional features of pottery statues of archaeological sites in the Kurdistan Region of Iraq. This research, It consists of four chapters, chapter one is the definition of research: search problem, importance of search, search objectives, search boundaries consisting of time limits and search location, The second chapter consists of two sections: the first is a study on the history of the emergence of the art of pottery in the civilization of Mesopotamia, and the second is a summary of the intellectual sources of plastic forms in archaeological sites in Kurdistan. In the third chapter, the two researchers took some samples from the statues located within the area of the research, and they were analyzed according to the descriptive analysis method. As a result, the two researchers reached in the last chapter researchers reached a message from those who made pottery statues, especially in the Assyrian and Khoury periods, where their aesthetics and functions appeared in pottery sculptures in the structures, techniques and methods of their manufacture. The search ends with a list of used sources.

Keywords: Feature, aesthetics, function, sculpture, potter, archeological.

بەشی یەکەم: (پێناسەی توێژینەوە):

پێشەکی:

مێژووی هونەری گلجۆشی هەر لە سەرەتای دروستبوونی مرۆڤایەتیەوە وەک پێداویستیەکی ژیانی ڕۆژانەی کۆمەڵگا هاتۆتە کایەوە. مرۆڤایەتی خولقێنەری ئەو بەرهەمە هونەریانە بوون، بۆ گوزارشتکردن لە ژیان و گەیاندنی پەیامیان. لە ڕێگای لێکۆڵینەوە لە تایبەتمەندی پەیکەرە گڵجۆشیەکانی سەردەمی شارستانی میزۆپۆتامیا، کە بەشێك لە ناوچە شوێنەواریەکانی لە باکوور واتا (هەرێمی کوردستان) بووە، بە مەبەستی شرۆڤەی بەرهەمە هونەریە گڵجۆشیەکان، ئەم توێژینەوەی بەردەست (سیمای جوانیناسی و ئەرکی پەیکەرە گلجۆشییە شوێنەوارییەکانی هەرێمی کوردستانی عێراق) ئەنجام دراوە، کە لە ڕووی مێژوویی و هونەریەوە هاوشێوەی لێکۆڵینەوە شوێنەواریەکانە، بەڵام لە ڕووی جیاوازی بەکارهێنانی پارچە شوێنەواریەکان، زیاتر گرنگی بە چۆنیەتی بەرهەمهێنانی پەیکەرە گڵجۆشیەکان دەدات، لەمەڕ تایبەتمەندی جوانیناسییەوە، کە جەخت دەکرێت لەسەر تەکنیك و پێکهاتەی کەرەستە بەکارهاتووەکان، کە ئەمانە ئاماژەن بۆ دیاریکردنی کێشەی توێژینەوەکە.

کێشەی توێژینەوە:

١- سەرچاوگەی هزری بەرهەمە هونەرییە گلجۆشییە شوێنەوارییەکانی هەرێمی کوردستان چین؟

٢- ئایا خەسڵەتی جوانیناسی هونەری پەیکەرە گلجۆشیەکان لە پاشماوەی شوێنەوارە دێرینەکانی شارستانێتی میزۆپۆتامیا چ ئەرکێکی هەبوو؟ ئایا وەک بنەمای ئاینی و بیر و بۆچوونی خواپەرستیانە لە نێو پەرستگاکان هەژمارکراون؟

گرنگی توێژینەوە:

ئەم توێژینەوەیە ناساندنی مێژووی هونەری گلجۆشیە لە ڕووی تەکنیک و ئایدیای کارکردنەوە، بۆیە دەبێتە بنەمایەکی زانستی و ماریفی تایبەت بە دەرخستنی لایەنی جوانیناسی و ئەرکی هونەری گلجۆشی کوردستان، لای فێرخوازانی بواری هونەر و شوینەوارناسانی کوردستان.

ئامانجی توێژینەوە:

دەسنیشانکردنی سیمای جوانیناسی و ئەرکی پەیکەرە گڵجۆشییە شوێنەوارییەکانی هەرێمی کوردستانی عێراق.

سنووری توێژینەوە:

شوێن: شوێنەوارەکانی هەرێمی کوردستانی عێراق

کات: ماوەی نێوان سالآنی (٢٥٠٠-١٠٠پ.ز.).

بەشی دووەم: (چوارچێوەی تیۆریی توێژینەوە):

توێژگەی یەکەم: مێژووی سەرهەڵدانی هونەری گڵجۆشی لە شارستانیەتی میزۆپۆتامیا:

بەرایی مێژوویی:

لە سەرچاوە مێژووییەکاندا هاتووە، کۆنترین بەرهەمی مرۆڤ لە هونەرەکانی شێوەکاریدا، دەگەڕێتەوە بۆ نزیکەی (٣٠٠٠٠-٢٥٠٠٠ساڵ پ.ز.) کە وێنەکانی سەر دیواری ئەشکەوتەکان و پەیکەرە لە بەرد دروستکراوەکانن. گڵجۆشیش بە یەکێك لە کۆنترین هونەرە سەرەتاییەکان دادەندرێت کە خزمەتی بە مرۆڤایەتی کردووە و پێداویستیەکانی مرۆڤی پڕکردۆتەوە، لەسەر خاکی میزۆپۆتامیا. (نعیمة محمد، ٢٠٠٧، ل٣٥).

مرۆڤ فێری دروستکردنی گڵجۆشی بوو، دوای ئەوەی لە ئەشکەوتەکان گواستیانەوە بۆ نشینگەکان، ژیانێکی ئابووری نوێیان دەستپێکرد

بە ڕێگای کشتوکاڵی و ئاژەڵدارییەوە، کە داهێنانی گڵجۆشی بە تەواوەتی دەگەڕێتەوە بۆ (٨٥٠٠ ساڵ پ.ز.)، بەڵگەی ئەمەش لە ئەنجامی ئەو پشکنینانە دەرکەوتووە کە لە شوێنەوارەکانی (چەرموو) لە (باکووری عێراق) و (ئەریحا) لە (ئەردەن) کراوە. (سعد ایوب، ٢٠١٨، ل٩) هەروەها لە ڕێگای پشکنینە شوێنەوارییەکانەوە دەردەکەوێت، داهێنانی گڵجۆش قۆناغ بە قۆناغ دروستبووە، واتا مرۆڤ بە ڕێگای فێربوون و ئەزموونگەرێتی شارەزایی پەیدا کردووە. بۆیە کرداری داهێنانی گڵجۆش بە ڕێکەوت نەبووە، بەڵکو بەپێی پێویستیەکانی مرۆڤ بە مەبەست بووە (بلاسم محمد وئەوانیتر، ٢٠٠٦، ل٥٩). تا مرۆڤ بەو ئاکامە گەیشتووە لە گڵی سوور، دەفر و کەلوپەلی پێویست دروستبکات، سەرەتا بە تیشکی خۆر وشکیکردۆتەوە، دواتر گرێداوە لە ناو ئاگردا. بەم جۆرە (گڵجۆش) پەیدا بوو. (ئیزاك ئاسیموف و فرانك وایت، ٢٠٠٣، ل٢٦-٢٧) تا وایلێهات بەپێی جۆری قوڕەکە و شێوازی سووتاندن و چۆنیەتی دروستکردنی بەگوێرەی خواست و پێویستیەکانی تاك گۆڕانی بەسەرداهات، تەنانەت بۆ مردووناشتن و سرووتی ئاینیش بەکاردەهێنرا. وە خشت و ئامێری میوزیك و نەخشە و دیواربەند و بوکەڵەی قەبارە جیاوازیش لە گڵجۆش دروستکران (القیسي، ٢٠٠١، ل١٤)، بەڕێکەوت بوو هونەری گڵجۆشی بووە کەرەستەیەکی بە سوود بۆ شوێنەوارناسان، کە بەهۆیەوە دەتوانن سەردەمی ناوچە شوێنەوارییەکان دیاریبکەن. چونکە گڵجۆش لە هەموو شوێنێکی تۆمارە شوێنەوارییەکاندا هەیە و تا ڕادەیەکی زۆر لەناو ناچن، تەرزی نەخشاندنیان لەگەڵ شێوەی گلێنەکان بەتێپەربوونی کات بەشێوەیەکی ڕێژەیی دەگۆڕێن، ئەو جۆرە تەرزانەش گوزارشتیان لە دەستەیەکی جیاوازی خەڵکی کردووە (دی میرۆپ، ٢٠١٨، ل٢٦-٢٧) دروستکردنی گڵجۆش لە (وڵاتی میزۆپۆتامیا) زۆر پێشکەوتوو و سەرکەوتوو بوو، ماددەی خاوی گڵجۆشیش، جۆرە گڵێکە، کە بە شێوەیەکی بەرفراوان لە کەنارەکانی (دیجلە و فورات)، لە پێدەشت و زۆنگاوەکانی دەستدەکەوت. هەر لەم گڵە خشتی خاو، خشتی سوور (کەرپووچ) دروستکراوە، کە پایەی بنەڕەتی تەلارسازی بوون، هەروا کاشی گڵجۆشیان لێ بەرهەمهێناوە، بۆ ڕازاندنەوەی کۆشکەکانیان، جیا لەمە، تابلۆی تەنکیان لێ سازکردووە، لەبری کاغەز بۆ نووسین سوودیان لێ وەرگرتووە. تا ئەو ئەندازەیەی کتێبخانەیان لێ ئامادە کردووە (گۆستاف لۆبۆن، ٢٠٢٠، ل٢٢٣-٢٢٤)

سەرهەڵدانی گڵجۆش لە چاخەکانی پێش مێژوو لە (عێراق):

چاخی بەردینی کانزایی و تایبەتمەندی گڵجۆشی سەردەمەکانی (٥٦٠٠-٣٥٠٠پ.ز.):

گڵجۆشی ئەم چاخە لە (دۆڵی ڕافیدەین) لە جوانترین بەرهەمی شارستانیەتە کۆنەکانە، بەشێك لە توێژەران ناویان لەم چاخە ناوە (چاخی گڵجۆشە ڕەنگاوڕەنگەکان) کە گڵجۆشی سەردەمە جیاوازەکانی لە ڕووی ڕەنگ و شێوەوە جیاوازن، کە ئەمە هۆکارێکە بۆ ئەوەی شوێنەوارناسان سەردەمەکانی پێ لە یەکتر جیابکەنەوە و هەریەکە ناوێکی لێنراوە بەپێی ئەو ناوچانەی یەکەمجار پارچەی شوێنەواریان لێ دۆزراوەتەوە (طه باقر، ٢٠١٢، ل٢٢٩). بەم شێوەیە شوێنەوارەکانی پێش مێژوو بەناوی تەرزی گلێنەکان ناسراون. لەم ڕێگەیەوەش شوێنەوارناسان دەتوانن لەسەر بنەمای پاشماوە گلێنەییەکان بڕیار بدەن چ کاتێك ناوچەی شوێنەوارێك لە چی سەردەمێکدا ئاوەدان بووە (دی میرۆپ، ٢٠١٨، ل٢٧). شوێنەوارەکانی ئەم قۆناغە لە چەند ناوچەیەکی (باشووری کوردستان) دۆزراوەتەوە، بە نموونە لە (ئەشکەوتەکانی هەزارمێرد) کە (٨کم) لە باشووری ڕۆژئاوای (شاری سلێمانی) دوورە، لە قەدپاڵی (شاخی بەرانان) ڕووی لە باکووری ڕۆژهەڵاتە. لە چینی (A) بە قوڵی (١-٢م) چەندین پارچە سواڵەت و گلێنە و دەفری بێ نەخش و جوانکاری و کوپەی خۆراك هەڵگرتن و گۆزەی یەك دەسکی بن خڕ لە گۆڕێك دۆزراوەتەوە، هاوشێوەی ئەو نموونەیە لە گۆڕێکیتردا دۆزراوەتەوە لە (شیلەخانێ) (دۆرۆسی گارۆد، ٢٠٢١، ل٧٥-٧٠، ١١٦)

ئەم چاخە بەسەر سێ سەردەم دابەش کراوە:

١/ چاخی بەردینی کانزایی کۆن (لە دەوری ٥٦٠٠پ.ز.):

گرنگترین سەردەم کە بە دروستکردنی گلّجۆش بەناوبانگبوون لەم چاخەدا بریتین لە:

أ- سەردەمی (حەسونە) (٥٢٠٠-٥٠٠٠پ.ز.):

گردی (حەسونە) شوێنەوارێکە دەکەوێتە نزیك شاری (موسڵ)، دەگەڕێتەوە بۆ (٥٢٠٠-٥٠٠٠پ.ز.). تایبەتمەندی گلّجۆشەکانی بریتیە لە تاك ڕەنگی، کە زیاتر ڕەنگی ڕەش و مۆر و قاوەیی بەکارهاتووە. پشتۆکی کارەکانیش زیاتر سەوزباون (جودي, ١٩٧٤، ل٦٨-٦٩) شێوەی سواڵەتیەکانی (حەسونە) دوو جۆرن: یەکەمیان سواڵەتی نیوە گۆیین کە وردە وردە سەریان تەسك بۆتەوە بەرەو ناوەوە. جۆری دووەمیش گۆزەی لاشە گۆیین کە ملێکی لاریان هەیە یان سەریان کراوەیە. (رافدة، ١٩٩٧، صفحة ١٧٥) لە گرنگترین سیما هزریە شارستانیەکان لە شارستانێتی (حەسونە)، بریتیە لە تایبەتمەندی ئەفسانەیی و جادوویی، بۆیە زنجیرەیەك سرووتیان داهێنا. ڕۆڵی هونەریش لە شارستانێتی (حەسونە) بریتی بوو لە دروستکردنی کەرەستەکانی ئەم سرووتانە. ئەمە وای کرد جگە لە گۆڕانکاری لە شێوەی گلّجۆشیەکانیان ئەرك و شێوازی بەکارهێنانیشیان جیاوازبێت، هەروەك تیمێکی پشکنینی (ڕووسی) لە گوندی (یارم تەپە) لە نزیك (تەلەعفەر) لە (موسڵ)، سواڵەتیەکیان دۆزیەوە منداڵێکی تازە لە دایکبووی تێدا نێژرابوو، هەروەها شوێنەوارناس (کرکبراید) لە (أم الدباغیة)ی نزیك شاری (حەزڕ)، چەند پەیکەرێکی جوانی ئافرەتی جەستە هەڵاوساوی دۆزیوەتەوە، مێژووەکەیان دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی (حەسونە)، ئەمەش نیشانەی منداڵبوونە و گوزارشتە لە سەرکەوتنی جادووەکانیان. کە لە ڕووی جوانیناسیەوە ئاماژەی سۆزداری تایبەتن. (زهیر.صاحب، ٢٠١٩، ل٣-٣٤) وەك دەردەکەوێت گلّجۆشەکانی (حەسونە) لە قوڕێکی خراپ بە دەست دروستکراون، وە بە کوورەی سادە باش نەسووتێندراون، چونکە پێدەچێ لە ماڵەکان دروستکرابن، لەم کاتەدا ئەم کارەش نەچووبووە بواری پسپۆڕیەوە(الخطاط و زهیر صاحب، ١٩٨٧، ل٤٧).

ب- سەردەمی (سامەڕا) (٥٠٠٠-٤٥٠٠پ.ز.):

(سامەڕا) دەکەوێتە دۆڵێك لەسەر ڕووباری (دیجلە) لە باکووری شاری (بەغدا)، (جودي، ١٩٧٤، ل٦٨). لە سەردەمی (سامەڕا) مرۆڤ توانی سواڵەتیەکانی دەوڵەمەند بکات بە نەخشی ئەندازەیی تێکەڵ بە مۆرکێکی مرۆیی و ئاژەڵی و ڕووەکی، کە ئەم وێنانە ئەبستراکت تێیدا زاڵە (الیارسي، ٢٠١٥، ل٣٥٩). ئەمەش بووە هۆی ئەوەی جوانتر و ڕێکتر لە سەردەمی پێشووتر دروستیبکات، کۆمەڵێك سواڵەتی گلّجۆشی نەخشێندراوی ئەم سەردەمە دۆزرایەوە هێڵی ستوونی و ئاسۆیی لاری وەك حەسیر و سەبەتەیان لەسەرە، هەروەها لە چینی سێیەمی (سامەڕا) حەوت پارچە گلّجۆش دۆزراوەتەوە کە وێنەی ڕووخساری ئافرەتانی بە ڕەنگاوڕەنگی لەسەر نەخشکراوە. هەروەك چەند کاسەیەکی بازنەیی دۆزراوەتەوە، کە یەکێکیان لە ناویدا وێنەی چوار بزنەکێوی شاخداری تێدایە، لە کاسەیەکی تریش وێنەی چوار ئافرەت لە ناوەڕاستەکەیدایە، لەگەڵ وێنەی کۆمەڵێك دووپشك، (جودي، ١٩٧٤، ل٦٨-٧٠). بەرهەمە هونەریەکانی گلّجۆشی سەردەمی (سامەڕا)، گۆڕانکاریەکی زۆری لێ بەدیدەکرێت لە ڕووی تەکنیك و شێوازی دروستکردنەوە، کە گلّجۆش چووە بواری پسپۆڕیەوە، زۆربەی سواڵەتیەکان بە دەست دروستکراون، لە قوڕێکی خاوێنی تێکەڵکراو لەگەڵ لمی نەرم؛ وەکو هەوڵێك بۆ ئەوەی قوڕەکە باشتر بەدەستەوە بێت. تایبەتمەندی گلّجۆشی (سامەڕا) لەوەدایە کە ڕووکاری دەرەوەی ساف و لوسە چونکە بە چینێك قوڕی زۆر خاوێن ڕووپۆشکراون، زۆربەشیان بە پلەی گەرمی بەرز باش سووتێندراون. (الخطاط و زهیر صاحب، ١٩٨٧، ل٤٨-٤٩).

٢/ چاخی بەردینی کانزایی ناوەڕاست (هەزارەی پێنجەمی پ.ز.):

- سەردەمی (حەلەف) (٥٠٠٤-٥٠٠٠پ.ز.):

زانایان ئەو ناوچەی (حەلەف)یان بە شوێنەوارێکی شارستانی تایبەت ناساندووە، کە (٥کم) دوورە لە باشووری ڕۆژئاوای شارۆچکەیەکی کوردی بەناوی (سەرووکانی) نزیك بە (خابوور) لەسەر ڕووباری (فورات) لە سنووری (تورکیا) و (سوریا) (سوسة، ١٩٨٠، ل٦٧-٦٨). گڵجۆشەکانی سەردەمی (حەلەف) بە بەرهەمی باکووری (دۆڵی ڕافیدەین) واتا ناوچەی کوردنشینان دەژمێردرێت، کە هەر لە کۆنەوە کورد لەم ناوچەیە نیشتەجێ بووە تا ئێستا. (لیود، ١٩٨٠،ل٩٢). لە دوایین پشکنینی شوێنەواری بۆ دوو چینی سەرەوەی (گردی سەوان) و (چۆخە مامێ) لە (مەندەلی)، گڵجۆشی سەردەمی (حەلەف) دۆزراوەتەوە. (الخليل، ٢٠١٣، ل٢٤) ئەمەش مانای ئەوە دەگەیەنێت کە گڵجۆشی (حەلەف (عێراق)یە بەتایبەت لە ناوچەکانی (خابور) لە (کوردستانی عێراق) بەرهەمهاتووە، بەڵام نەگەیشتووە بە ناوەڕاست و خوارووی (عێراق). هەروەك لەم جۆرە پارچە گڵجۆشیانە لە (حەوزی دوکان) و (شارەزوور) و (هەولێر)یش بەتایبەت لە (قالینج ئاغا) دۆزراونەتەوە. (رافدة عبدالله، ١٩٩٧، ل١٧٧) هونەرمەندانی سەردەمی (حەلەف) تەکنیکێکی تایبەتیان بەکارهێناوە لە ڕووپۆشکردنی پەیکەرە گڵجۆشیەکانیان، کە ساف و لوسکراون بە ماددەیەك پێیدەوترێت (سلیپ)، کە ئەویش لە قوڕێکی خاوێنی ڕەنگ کشمشیە، کە هەندێجار سووربەوە، بۆیە ڕووی دەرەوەیان نەرم و بریقەدار دەردەکەوێت. (زهير صاحب، ٢٠١٩، ل١٠٥-١٢٤) تایبەتمەندی ئەم سەردەمە ڕەنگاوڕەنگی گڵجۆشەکانە، کە زۆربەیان لە چینەکانی خوارەوەی (الأربجية) دۆزراونەتەوە، جگە لە ڕێکوپێکی و وردەکاریەکانیان، زۆربەیان بە لێوارێکی تەنك بە دەست دروستکراون، نەخشەکانیشیان شێوەی ڕووەکی بازنەیی تێکهەڵکێشی ڕەنگاوڕەنگن، هەروەها شێوەی ئەندازەیی یەکتربڕن، کە وەك چنین وایە، هەروەها شێوەی ئاژەڵی کە زۆربەیان شاخدارەکانن وەکو: بزنەکێوی، ئاسك، گا، بە تایبەت جۆرێکیان کە ناسراوە بە (کیرانیۆم)، هەروا وێنەی باڵندە و ماسی، کە زۆربەی ئەم نەخشانە بە شێوەی ئەبستراکت و هێمادارن، ڕەنگەکانیان زەرد و سوور و قاوەیی و ڕەشن، لەسەر پشتۆکی پەمەیی سووربەو، ڕەنگی گڵجۆشەکانی ئەم سەردەمە پێیانەوە دیارە لەگەڵ (خوێ)دا تێکەڵکراون. (جودي، ٢٠٠٥، ل٤٩)

٣/ چاخی بەردینی کانزایی (دووماهی) (٤٠٠٠-٣٥٠٠پ.ز.):

- سەردەمی (عوبەید)(٤٥٠٠-٣٨٠٠پ.ز.):

عوبەید ئەو شارستانیەی لە بەشی باشووری (وڵاتی دواوان) لە (دەلتای فورات) جێگیر بوو (علام، ٢٠١٠، ل٤٢-٤٤)، گردی (عوبەید) دەکەوێتە نزیك شاری (ئور)، لە گرنگترین شوێنەکانیشی (ئەریدۆ) (ئەبو شەهرەین)ە، تایبەتمەندی گڵجۆشیەکانی(عوبەید) لە ڕەنگە سەوزەکەیان و لە پتەویانە، هەروا لە ڕێکوپێکی و وردەکاریەکیانە، کە لەسەر شێوەی جیاواز دروستکراون، کە هەندێکیان لێوارەکانیان بۆ دەرەوە چووە. زۆربەشیان لێوار تەنکن، کە نەخشی تاك ڕەنگیان لەسەرە بە هێڵێکی پانی ڕەش، یان بۆر یان سووری کاڵ و پشتۆکیان سەوزە. (جودي، ٢٠٠٥، ل٥٠-٥١). بەپێی ڕێنمایی پەرستگاکان، داخوازی خەڵك زۆر بوو بۆ کەرەستەکانی جێبەجێکردنی ئەرکە ئاینییەکان، کە سواڵەتی تایبەت بەمە هەبوو، بۆیە ئامێری چەرخی خولاو داهێندرا، کە سووڕانەوەیەکی خاوی هەبوو، تا جێگەی کاری دەستی بگرێتەوە. ئەمە وای لە هونەرمەندانیش کرد جۆری قوڕەکە باشتر بکەن، کە جگە لە وێنەی چەند گەڵایەکی (ڕووەکی سەفساف) کە ڕووەکێکە لە کەنار ڕووباری (دیجلە و فورات) دەڕوێت، هیچیتر بەدینەدەکرا، ئەوەیتر هەمووی وێنەی ئەبستراکتی بوون. ئەمەش دەگەڕێتەوە بۆ پەرەسەندنی تێگەیشتنەکانی پەیوەست بە بیروبڕوا ئاینیەکان، بەپێی هزری کۆمەڵایەتی (زهير.صاحب، ٢٠١٩، ل١٣٧-١٤٣). لەمەوە هونەر زۆر پێشکەوت بەتایبەتی لە ڕووی بوکەڵەی لە قوڕ دروستکراوی سوورەوەکراو (جودي، ٢٠٠٥، ل٥٠) بۆ یەکەمجار لە مێژووی هزری شارستانی پەیکەری دووانە دروستکراوە ئەویش پەیکەری ئافرەتێکە و بە شێوەیەکە وەك ئەوەی منداڵێکی لە باوەشبێت و شیری پێبدات، ئەمە بەهایەکی گوزارشتکاری هەیە، دیارە هونەرمەند دوای ئەوەی پەیکەری ئافرەتەکەی دروستکردووە منداڵەکەشی بە جیا دروستکردووە، دواجار لەگەڵ پەیکەری دایکەکە بەیەکەوەی نووساندووە، ئەم جۆرە تەکنیکە وایکرد گرنگی زیاتر بدرێت بە گونجاندنی قەبارەی پەیکەرەکان (زهير صاحب، ٢٠١٩، ل١٥١-١٥٢) هەروەها پەیکەری لەسەر شێوەی ئافرەت و پیاوی شان و بازووی پان دروستکرا. بەڵام سەریان لە هی

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

مرۆڤ نەدەکرد، بەڵکو وەك مار وابوون، ڕەنگە لەبەر ئەوەبێ کە نەیانتوانیوە ڕووخساری مرۆڤ دروستبکەن، یان دەشێ بە مەبەست وایان دروستکردبێت، کە سەریان لەبری قوڕ بە مادەی قیر داپۆشراوە. ئەم جۆرە پەیکەرانە تەنها لەم ناوچەیە دۆزراوەتەوە و هاوشێوەیان نیە لە هیچ شوێنێکی تر. (علام، ٢٠١٠، ل٤٤) وە زۆرێك لە پەیکەرە سەیرەکانی کەسایەتیەکان لە سەردەمی (عوبەید) هی خواوەند یان شەیتان بوون، بۆیە هەموویان خەیاڵین و لە ڕاستی ناچن، هەندێکیشیان ترسناکن. هونەرمەندان بەهۆی پابەندبوونیان بە ئەرکە ئاینیەکانیان نەیانویستووە شێوەی پەیکەرەکان دیاربێت، لە ترسی ئەوەی نەوەك شێوەی خواوەندەکانیان لە مرۆڤی ئاسایی بچێت. (ثروت عكاشه، ١٩٧٩، ل١٠٤).

سەردەمی ڕەچەڵەکایەتی دەسەڵاتدارەکان:

١- سەردەمی سۆمەری سەرەتایی (٣٥٠٠-٢٨٠٠ پ.ز): دوو جۆر گڵجۆشی لەخۆگرتووە:

أ-سەردەمی (وەرکا- ئوروك) (٣٥٠٠–٣٠٠٠پ.ز.):

(وەرکا) (ئوروك): دەکەوێتە باشووری خۆرهەڵاتی (سەماوە) بە دووری (٣٠کم) و باکووری شاری (عوبەید) لەسەر ڕووباری (فورات)، گڵجۆشی ئەم سەردەمە زۆر بڵاون، کە لە چەند جۆرێك پێکهاتوون، جۆری یەکەمیان سادەن و جێ پەنجەیان بەسەرەوە دیارە، بێ ڕەنگ و بێ نەخشن، جۆری دووەمیشیان ڕەنگ خۆڵەمێشی مەیلەو ڕەشن، کە لە چینی (چوارەم)ی (وەرکا) دۆزراونەتەوە. جۆری سێیەمیش تایبەتمەندن بە تاك ڕەنگیەکەیان، کە زیاتر سوورن و ڕووی دەرەوەیان باش سافکراوە و بریقەدارن بە چینێکی تەنك داپۆشراون، ئەم جۆرە گڵجۆشە کاریگەری دروستکردووە لەسەر بەرهەمی (ناوچەکانی ڕۆژئاوا) تا (دەریای ناوەڕاست). جۆری چوارەمیش زبر و ئەستورن، بە دەست دروستکراون، هەرچەند شوێنەواری هێڵی ڕیزە دروستکراوەکانی لەسەر دیارە، بەڵام شێوەکانی بە ڕێکی دەردەکەون. ئەو نەخشانەی لەسەر گڵجۆشی (وەرکا) هەن بریتین لە هێڵی پان و شێوەی ئەندازەیی سادە و ڕەنگاوڕەنگ. دروستکردنی گڵجۆش ئەوکاتە پێشکەوتنی بەخۆوە بینی، کاتێ چەرخی خولاو داهێندرا و بەم چەرخە دروستکرا. (جودي، ٢٠٠٥، ل٥٢-٥٣) قوڕ بۆ دروستکردنی پەیکەرەکان بەکاردەهێنرا، کە جگە لە مەبەستی خستنەڕووی دیاردەکانی ژیان و بڕوای ئاینیان، هاوکار بوون بۆ پێشکەوتنی هونەریش.

ب-سەردەمی (جەمدەتول نەسر) (٣٢٠٠-٣٠٠٠ پ.ز):

(جەمدەتول نەسر) دەکەوێتە باکووری خۆرهەڵاتی (کەبش) بە دووری (٢٥-٣٠کم)، گڵجۆشیەکانی ئەم سەردەمە لە شارە مێژووییەکانی خوارووی (عێراق) دۆزراونەتەوە وەك: (ئور، کیش، گرد ئەسمەر، خەفاجی، گرد مشك، شور نحل، عەقیر) کە شێوەیان جیاواز بوو. هەندێکیان بە زیاتر لە ڕەنگێك ڕەنگکرابوون وەکو سووری تێر، قاوەیی لەسەر پشتۆکی کاڵی شینباو. باشترین جۆری گڵجۆشی ئەم سەردەمە لە چینی پێنجەم دۆزراوەتەوە، کە زۆر جوان ڕازێندراوەتەوە و ناواخنکراوە بە بەردی ڕەنگاو ڕەنگ و گرانبەها. (جودي، ٢٠٠٥، ل٥٥-٥٦) بەهۆی کۆچی گەلانی تر بۆ ناوچەکە پێشکەوتنی کشتوکاڵ و ئاودێری و زیاتربوونی ڕێژەی دانیشتوان، بەرهەمە گڵجۆشیەکان گۆڕانیان بەسەردا هات. (امهز، ٢٠١٠، ل٧٤) تایبەتمەندی گڵجۆشەکانی (جەمدەتول نەسر) لەوەدایە کە بە قەبارەی گەورە دروستکراون، ئەمەش بۆ دەستخستنی پانتاییەکی زیاتر تا وێنە و نەخشی لەسەر بکێشن، کە پشتۆکەکانی بە ڕەنگێکی کاڵ ڕەنگدەکران، تا وێنەکانی لەسەر دەرکەوێت کە زیاتر گوزارشتبوون لە سرووتە ئاینیەکان. جگە لەمانە جۆرە گۆزەیەکیتری گڵجۆشیان هەبوو کە سادە و بێ ڕەنگ و بێ نەخش بوو، بۆ بەکارهێنانی ڕۆژانە سوودیان لێ وەردەگرت. هەروەها هەندێ دۆلکە و کاسە و جامی نەزریش دۆزراوەتەوە، کە بۆ سەردەمی (جەمدەتول نەسر) دەگەڕێنەوە کە دەسکیان هەبوو یان کونێکیان لێ کراوە بە مەبەستی هەڵواسینیان لە پەرستگاکان. (زهير صاحب، ٢٠١٩، ل٢٦٢-٢٦٥)

٢- سەردەمی زێڕینی سۆمەری نوێ (٢٨٠٠-٢٣٧١پ.ز):

گڵجۆشیەکانی (سۆمەر) فەرهەنگێکی دەوڵەمەندە بە داب و نەریت و کەلتوور و دروشمی ئاینی و سرووتی ئەفسووناوی، بەشێوەی زمانێکی

وێنەداری جولاو گوزارشت کراون، سوالەتی (سۆمەری) ڕەنگاوڕەنگن ئەمەش مانای پێشکەوتنی زانستی کیمیاگەری دەگەیەنێت، شێوەی سوالەتیەکانیش زیاتر یەك جۆریان باو بوو کە دەمێکی پان و ملێکی کورت و شانەکانی تەسك و لاشەیەکی خڕ و بنکەیەکی ڕاستیان هەیە. نمونەی ئەم جۆرەیان، گۆزەیەکە وێنەی چەند خانمێکی دەفڕەن لە دەوری لێوارەکانی دروستکراوە، کە ئەرکیان جێبەجێکردنی دروشمەکانە. (هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٤١١-٤٢٠) بە شێوەیەکی گشتی گلجۆشی (سۆمەریەکان) بە چەرخی خولاو دروستکراون، لە قوڕێکی پاکژ و پاڵفتەکراو لە هەرچی پیسیەك؛ هەروەها تێکەڵکراوە لەگەڵ لم و وردە زیخ. زۆربەی کاسەکانیش لێواریان تەنك و ڕووکاریان لوس و بریقەدارن، نەخشەکانیش ئەندازەیی شێوە سێگۆشە و مەعین و هێڵدارن، کە تێکهەڵکێشکراون و شێوەیەکی ئەندازەیی ئاڵۆزی پێکهێناوە، یان سروشتین لەسەر شێوەی ئاژەڵی وەکو بزنە کێوی و ئاسك و گا و ماسی، یاخود ڕووەکین، یا هەندێجار مرۆیین. هەروەها (سۆمەریەکان) جۆرە کاسەیەکیان دروستکردووە کە ڕووکاری زبرە و زۆر گرنگی پێنەدراوە، بێ نەخشن و لە قوڕێکی خراپ دروستکراون، بۆ پڕکردنەوەی پێداویستیەکانی ڕۆژانەیان بەکارهێندراون. (الخطاط و زهیر صاحب، ١٩٨٧، ل١٠٨-١٠٩). هەروەها زۆربەی کارە هونەریەکانی (سۆمەریەکان) لەم سەردەمە ئەبستراکتی بوون و لاساییکردنەوەی سروشت بوو، بەتایبەت هی ئاژەڵەکان، کە پشتیان بەستبوو بە دووبارەکردنەوەی توخم و شێوەکان، بە مەبەستی ئاینی، بەتایبەت لە وێنەی (خواوەند) و (پادشا و دەسەڵاتدارەکان) (جودي، ٢٠٠٥، صفحة ٩٣) (سۆمەریەکان) وایان کرد هونەریان داگرت بۆ ئاستی هەموو جەماوەر. بە نموونەی جوت پەیکەری هاوسەری بەختەوەر، کە وەك تەلیسم و کەرەستەیەکی جادوویی بەکار هاتووە بۆ چارەسەرکردنی ئەو دڵەڕاوکێیەی لە ئەنجامی مەترسی لەناوچوون لایان پەیدا ببوو(زهیر صاحب، ٢٠١٩، ل٤٠٦-٤٠٩)،

٣- سەردەمی ئەکەدی (٢٣٧١-٢٢٣٠ پ.ز.):

لە ڕووی ئاینیەوە بۆ جێگیرکردنی هێزی دەسەڵاتداری، ئەگەر بناغەی شارستانێتی (سۆمەری) لەسەر قوڕ بنیاتنرابێت، ئەوا بناغەی شارستانێتی (ئەکەدی) لەسەر بەرد بنیاتنرابوو. (زهیر.صاحب، ٢٠٢٠، ل١١-٧٧) "(ئەکەدیەکان) تەنها بە کۆپیکردنی هونەر و کەلتوور و ئاینیشەوە نەوەستان، بەڵکو سیستەمی نووسینی (سۆمەریەکان)یشیان برد، بەڵام بە زمانی خۆیان دەیاننوسی" (میرزادەیی، ٢٠١٩، ل١٦٢). هونەری گلجۆشی لەم سەردەمە هونەرێکی پشتگوێخراو بوو. گلجۆشی (ئەکەدی) بە شێوەیەکی سادە بۆ پێویستیەکانی ژیان دروستدەکرا، وەکو هەڵگرتن و ئامادەکردنی خواردن، چونکە گلجۆشەکان پارچەی بچوکبوون بەشی ئەوەی نەدەکرد بە وێنەی چیرۆکی قارەمانێتی و شەڕەکانی (ئەکەدیەکان) برازێندرێتەوە، تا بەمە بۆ نەوەکانی دوای خۆیان بسەلمێنن کە هەرگیز شکستیان نەهێناوە بەرامبەر دوژمن. (الخطاط و زهیر صاحب، ١٩٨٧، ل١٢٧). لەم سەردەمە گلجۆشی ڕەنگاوڕەنگ بوونی نەما، لەبری ئەوە بەرهەمە گلجۆشیەکان ڕەنگیان سروشتی بوو کە زیاتر خۆڵەمێشی بوون، بە هەندێ نەخش و نیشانەی زۆر سادەی وەکو هێڵ و خاڵ و گرێ بە گوریسی شێوە ئەندازەیی و ئاژەڵی وەکو مار دەڕازێندرایەوە، بۆیە تایبەتمەندی گلجۆشی (ئەکەدی) لە سادەییەکەی بوو. (جودي, ١٩٧٤، ل١٣٤).

٤- سەردەمی ڕابوونی سۆمەری - ئەکەدی (٢١١٢-٢٠٠٤ پ.ز):

کاتێ (ئەکەدییەکان) کرۆکی مەدەنیەتی (سۆمەری)یان وەرگرت، دوو دیاردەی دیار پەرەیانسەند، یەکێك لەو دوو دیاردەیە ترس و خۆپارێزی ئاینی بوو، ئەویدیکەشیان شارەزایی و لێهاتوویی بازرگانی بوو. لە شێوە و شکڵە بچووکەکانی پەیکەری گلجۆشی ئایندارانداا، زۆر بە ڕوونی گوزارشت لە خۆپارێزی ئاینی کراوە، کە جۆرێکی گرنگی هونەری بیندراوی (سۆمەری ئەکەدی) بوو. هەردوو دەستی پێچراو و چاوە دەرپۆقیوەکانی پەیکەری مرۆڤە ئاینداەرەکان ئەو ترس و بیمەیان بۆ تەماشاکار گواستۆتەوە. ئەو هەزاران پارچە خشتە سوورانەی شوێنەوارەکانیش، کە مامەڵەی هەمەجۆری بازرگانی لەسەر نووسراوە. بەڵگەی ئەو شارەزاییەی بازرگانی (سۆمەری ئەکەدی)یەکانن.(ئەرنۆڵد توینبی, ٢٠١٣, ل٨٥-١١٠) ئەوانەی (سۆمەری و ئەکەدیەکان) ئەنجامیان دابوو لە بۆنە ئاینییە جیاوازەکاندا؛ کە لە ڕووی بابەتەوە زۆر جێگای سەرسوڕمانن، وەکو پەیکەری پێکهاتوو لە لاشەی مرۆڤ و سەری شێر و چنگی باڵدار، کە لەلایەن تیمێکی (فەڕەنسی) لە شاری (لەگش) دۆزراونەتەوە، پەیکەری خاوەن پێگەکان لە بەردی گرانبەها و ڕەنگاوڕەنگ دروستدەکران، بەڵام هی خەڵکی ئاسایی لە

قوڕ، ڕەنگە پەیکەرە گڵجۆشیەکان لە ڕووی جوانیناسیەوە زۆر لە پەیکەرە بەردەکان بەهادارتربن، بەتایبەت ئەگەر جوان سوورکرابنەوە. باشترین نموونەش بۆ ئەمە پەیکەری گڵجۆشی (سەرباز)ێکە کە لە (لەگش) دۆزراوەتەوە، سەرەڕای قەبارەی بچوکی پەیکەرەکە کە لە (٢٠سم) تێناپەڕێت، بەڵام وەك پەیکەرە گەورەکان وایە، بەشێوەیەکی ئەبستراکتیە و مانای قارەمانێتی و ئازایەتی و قوربانیدانە، هەروەها دیواربەندە گڵجۆشیەکان کە گوزارشتن بۆ (خواوەندی ئاو) بە تەکنیکی قاڵب دروستکراون، ئەمەش لەبەر داواکاری زۆری خەڵکی، کە لە ڕووی کۆمەڵایەتیەوە کاریگەریەکی ئەفسووناویان هەبوو لەسەر ژیانی تاکەکان. (زهیر صاحب, ٢٠٢٠, ل١٥٢-١٦٤)

٥- سەردەمی بابلی کۆن) ٢٠٠٤-١٥٩٥ پ.ز(:

پەیکەرە گڵجۆشیەکان کە بەربڵاوبوون لە سەردەمی (ڕابوونی سۆمەری ئەکەدی)، لەم سەردەمە زیاتر پێشخران لە ڕووی تەکنیکی هەمەچەشنی بابەتی پەیکەرەکان، کە بەشێکیان بەرجەستە بوون و ئەوانیتریش دیواربەند بوون، هەموویان لە قوڕ و بەدەست دروستدەکران، بە ڕێگای قاڵب. پاشان سووردەکرانەوە تا پتەو بن. پەیکەری بەرجەستە هەبوو لەسەر شێوەی شێر، کە دەستێکی کارامە لە پشت دروستکردنیان هەبوو، شێرەکان بە شێوەی دانیشتن بوون لەسەر بنکەیەکی تەنك، کە لە ڕووی توێکاریەوە کەموکوڕیان هەیە، بەڵام لە ڕووی دەربڕینەوە بەهێزن. (الخطاط و زهیر صاحب، ١٩٨٧، ل١٦٦) نموونەش دوو پەیکەرە شێرەکەی (حەرەمل) لە قوڕێکی خاوێنی تێکەڵ بە وردە لم و (گرۆك) دروستکراون، بۆ ئەوەی بتوانن بەو قەبارە گەورەیە دروستیکەن، کە ئەمە بۆتە هۆی ئەوەی ڕووکاری پەیکەرەکان ساف و بریقەدار و سووریاو بێت، کە لە ڕووی جوانیناسیەوە تایبەتمەندیەکی ئەفسانەیی پێ بەخشیون. باش سوورکردنەوەشیان بەڵگەیە لەسەر بوونی کوورەی گونجاو کە پلەی گەرمی بەرزکراوەتەوە، هاوکات بوونی بەهرە و ئەزموونێکی هونەری زۆر باش بۆ بەکارهێنانی کوورەی لەم شێوەیە. لە ژینگەیەکی قوڕینی وەك کەناراوەکانی شارە (بابلیەکان) وەکو: (ئیسن و لارسا و ئەشنونا و بابل و ماری) ژمارەیەکی زۆر پەیکەری دیواربەندیشیان دروستکردووە، کە زیاتر بە قاڵب دارێژراون و وردەکاری زۆریان پێوە دیارە و دەچنە خانەی بابەتی ئاینی و گرنگی زۆریان هەیە لە ڕووی توێژینەوەی سۆسیۆلۆژی هونەری، کە لە بەناوبانگترین نموونەکانی لەم جۆرەیان خشتی (سیدنی بۆرنی)یە کە لە مۆزەخانەی (لەندەن) پارێزراوە. (الصالحي، ٢٠١٢، ل١٦-١٧) ئەم تابلۆ گڵجۆشیە سومبولیە مانای دوو هێزی دژ بەیەك دەخاتە ڕوو کە هێزی ژیان و مەرگە، کە جگە لە لایەنە هزریەکەی گوزارشتە لە گرنگی تەکنیك و سیمای هونەری (زهیر صاحب، ٢٠٢٠، ل٢٥٤-٢٥٥)

٦- سەردەمی کاشیەکان (١٥٩٥-١١٦٢پ.ز):

بۆ یەکەمجار لە مێژووی کۆندا (کاشیەکان) بە خشتی سوورکراوە، لە شاری (لارسا) پەرستگەیەکیان بیناکردووە کە بە پایەی شێوە لوولپێچی نەخشێنراوە کە ئەوەندە سەرنجراکێش بووە بە ڕادەیەك (پادشایەکی عیلامی) هەمان شێوازە ئەندازەییەکە و نەخشەکەی لە پەرستگەیەکی شاری (سوس) دووبارە کردۆتەوە. (محەمەد، ٢٠٢٠، ل١١٩) (کاشیەکان) سوودیان لە شێواز و بنەما هونەریەکانی (سۆمەریەکان) وەرگرت.(جودي، ٢٠٠٥، ل٩٣) بەنموونە لە مۆزەخانەی (عێراقی) لە (بەغداد) سەری پەیکەرێکی گڵجۆشی خراوەتە ڕوو، کە نیوەی قەبارەی سەرێکی ئاساییە، کە هی پیاوێکی ڕیشدارە دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی (کاشیەکان)، هەروەها پاشماوەی پەیکەرێکی گڵجۆشی بچوك دۆزراوەتەوە کە دەگەڕێتەوە بۆ هەمان سەردەم، لەسەر شێوەی گیانداری وێز دروستکراوە، درێژیەکەی تەنها (٧سم) ە. هەرچەند یەکێك لە قاچەکانی پێشوە و دانەیەکی دواوەی نەماوە، بەڵام هێشتا بە یەکێ لە کارە هونەریە دەگمەنەکانی (وڵاتی ڕافیدەین) هەژمار دەکرێت؛ سیمای ڕووخساری بە وردەکاریەکی زۆر هێڵی بچوکی لەسەر دیاریکراوە، ئەمە لێهاتوویی هونەرمەندەکە دەردەخات، کە گوزارشتێکی جوانیناسی پێیداوە. (زهیر صاحب؛ ٢٠٢٠، ل٣٠٨-٣١٠)

٧- سەردەمی (ئاشووریەکان) (٢٠٠٠-٦١٢ پ.ز):

هونەر لای (ئاشووریەکان) هۆکارێکی کاریگەر بوو بۆ لایەنی ڕۆحی و ماددی هزری شارستانی، کە پێیانوابوو نەبوونی ئەو هاوسەنگیە کارەسات دروست دەکات و وەك نەفرەتێك وایە بۆ مرۆڤایەتی. بۆیە گلێجۆشەکانیان هەڵگری مانای ڕۆحی بوون، وەك دەستوورێکی نەنووسراو بوو بۆ وڵاتی (ئاشوور) کە گلێجۆشیان لە بواری سوودبەخشی دەرهێنا بۆ هەمیشە و لایەنی گوتاری جوانیناسیان تێدا بەرجەستە کرد لە ڕووکاری بیناسازیاندا. کە دیمەنێکی ڕەنگاوڕەنگ و بریقەداریان پێدا (زهير.صاحب، بە٣، ٢٠٢٠، ل٧)، بەڵام گۆزەگەری لە (وڵاتی بابل و ئاشوور)، برەوی نەبووە و لە ڕووی هونەریەوە بایەخێکی وای نییە، بەڵام "کوپە و گۆزەی (کلدو ئاشووران) گەورە بووە، گەورەترینیان کە تا ئێستا دۆزرابێتەوە، ئەوانە بوون، کە تەرمی مردووەکانیان تێدا ناشتووە، بەقەد باڵازەلامێك بووە و مردووەکەیان لەگەڵ هەندێك لە کەلوپەلەکانی تێدا ناشتووە." (گۆستاف, ٢٠٢٠, ل١٠٥-٢١١).

٨- سەردەمی بابلی نوێ- کلدانی (٦٥٢-٥٣٩ پ.ز):

(هیرۆدۆتس) کە مێژوونووسی (گریك)ە، باسی چۆنیەتی دروستکردنی دیوارەکانی (بابل)ی کردووە، وتوویەتی: ((کەرپووچەکان هەر لە گڵی بناغەی تەلار و کۆشکەکان ساز دەکران، دوای ئەوەی برێکی زۆریان خشت دەبریەوە، دەیانخستنە ناو فرنەوە. ڕەنگی کەرپووچەکان جۆراوجۆر بوون)) (هەمان سەرچاوەی پێشوو،٦١-١٠٣) (دەرگای عەشتار) بە یەکێك لە دەرگا سەرەکیەکانی شورای (شاری بابل) دادەندرێت، (محمد، ١٩٨٣، ل١٠٤-١٠٥) کە لە (مۆزەخانەی بەرلین) پارێزراوە، ڕووکاری دەرگاکە داپۆشراوە بە چینێك گلێجۆشی ڕەنگ شین، یا باشترە بڵێین ڕەنگ (لازۆردی- پیرۆزەیی) کە ئەم ڕەنگە لای (بابلیەکان) پیرۆز بووە، بۆ دەرکردنی ڕۆحە شەرانگێزەکان لە شارەکەیان. ئەم شێوانە ئەفسانەیی و جادووین، کە وایکردووە دەرگای (عەشتار) کارێکی هونەری هێندە تایبەت بێت کە لە مێژووی هونەری گلێجۆشی نموونەی نەبووە، هەروەها (شەقامی ڕێپواران) ئەو شوێنە ئەفسووناویەیە کە نمایشی سەربازی (بابلیەکان)ی تێدا ئەنجام دەدرا، بۆ پێشاندانی هێز و ئاهەنگی نیشتیمانی. هەردوو لای شەقامەکە بە دیوارێکی مەزنی لە کەرپوچ دروستکراو دەورە دراوە کە بە ڕووپۆشێکی گلێجۆشی ڕازێندراوەتەوە، ئەم پانتاییە بە وێنەی ژمارەیەك شێر پڕ کراوەتەوە، ئەرکی ئەم وێنانە ترس و بیم خستنە دڵی دوژمنان بوو، لەهەمان کات بۆ پێشاندانی هێز و توانای ئیمپراتۆریەتی پادشاکان و وەرە بەرزکردنەوەی سوپاکەیان و خەڵکەکە بوو بنکەی عەرشی کۆشکی پادشای بابلیەکان (نەبوخز نەسڕ) لە شاری (بابل)، دیوارەکەی بە دیواربەندێکی گلێجۆشی ڕازێندراوەتەوە. (زهير.صاحب، بە٣، ٢٠٢٠، ل٣٩٠-٤٠٨)

توێژگەی دووەم: سەرچاوگە هزریەکانی شێوە هونەریەکان لە شوێنەوارەکانی (کوردستان):

شوێنەوارە دێرینەکان و شوێنە کەلەپووریەکان، بە یەکێک لە سیما و سەرچاوگە هەرە بەرچاوەکانی نەتەوایەتی میللەتێک یان گەلێک دادەندرێن، لە هەر وڵاتێک و لە هەر نیشتمانێک، کە وەک میراتییەک دەبێتە سەرمایەی چیرۆکی ڕابردووی ئەو گەلە و بە زیندوویی دەیهێڵنەوە. ئەو پارچە شوێنەوارانەشی کە لە هەر زەمەنێکدا هەبووە و لە هەر شوێن و جێیەکدا دۆزراونەتەوە، جۆری ئەو ژیانەمان بۆ دەستنیشان دەکات کە ئەو مرۆڤە لە کۆندا تێیدا ژیاوە، "هەموویان سەرچاوەن، گوزارشتن لە هزر و بیری مرۆڤی کۆن و چۆنیەتی مامەڵەکردنی لەگەڵ ژینگەکەی، کە بوونەتە هۆی بەرهەمهێنانی ئەو بەرهەمە هەر لە ڕووی تەکنیکەوە تا جێبەجێکردنی شێوازەکانی، کە ئەمانە ڕۆڵیان جیاواز بووە بە جیاوازی میللەتە کۆنەکان و شارستانیەت و سروشتی ژینگەکەیان، بە پێی زەمەنە جۆراو جۆرەکان، کە هەر سەردەم و چاخ و شارستانیەتێك خاوەن تایبەتمەندی و سیفەتی هونەری خۆی بووە کە جیاواز بووە لەوانی تر گەر بەراورد بکرێن" (ئەلعەزاوی, ٢٠٢٠, ل١٣٣-١٣٤) .

لە (کوردستان)دا ژمارەیەکی هێجگار زۆر لە شوێنەوار و پاشماوەی دێرین هەیە، کە بەرهەمی مرۆڤایەتی و دەسترەنگینی مرۆڤی شارستانیە یەک لە دوای یەکەکانی ناوچە کوردنیشینەکانە، دیارترین کاری هونەری دیواربەند و پاشماوە بیناسازیەکانە، لە جۆری قەڵا و قوڵلە و مەزار و پرد و حەسار و مزگەوت و خانەقا و ماڵ و تەلار و قەیسەری و ئەشکەوت و گوند و شارە دێرینەکان، کە لە (کوردستان)دا هەن، هەر

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

پارچەیەک لەو شوێنەوارە دێرینانەش رایەڵەی کۆمەڵێک لە بیروبڕوا و هزری جۆراوجۆرن، لە سەرەتای دەستپێک و دروستبوونی ژیان و نیشتەجێبوونی مرۆڤایەتی لەسەر خاکی (کوردستان)، بە نموونەی (ئەشکەوتی شانەدەر و هەزار مێرد و زەرزی و گوندی چەرموو و قەڵای هەولێر و قەڵای شێروانە و...)

بەگوێرەی دارشتنی کارە هونەریەکانیان، لە شوێنەوارە دێرینەکانی (کوردستان)، بەپێی جۆری سەرچاوگە هزریەکانیان. ئاماژە بە گرنگترین ئەو سەرچاوگانە دەدەین کە شێوە هونەری و پاشماوەی شوێنەوارە دێرینەکان و شارستانیەتە کۆنەکانی لەسەر بنیاتنراوە، لە ناوچە شوێنەواریەکانی (کوردستان)، کە بە پێی گرنگیان دابەشکراون، لەگەڵ باسکردنی هۆکارە باو و گرنگەکانی دەرکەوتنی هەریەك لەم سەرچاوگانەی شوێنەوارەکانی ناوچە (کوردستان)یەکان.

١- سەرچاوگەی ژینگەی سروشتی:

لە ڕووی ژینگەییەوە (کوردستان) بارودۆخێکی گونجاوی هەبووە بۆیە ڕۆڵێکی سەرەکی هەبوو لە بنیاتنانی سیما شارستانێتی و ژیاریەکانی (میزۆپۆتامیا)، کە دواجار هەموو ئەوانە بەگشتی ڕاستەوخۆ یان ناڕاستەوخۆ کاریگەریان هەبووە لەسەر ژیانی تاکی نیشتەجێی ئەو خاکە؛ بەتایبەتیش لە ڕووی پێشکەوتن و گۆڕانکاری هزری و تێگەیشتن و بەرهەمە هەمەچەشن و هونەریەکانەوە. هەروەك "لە پاشماوە شوێنەواریەکانەوە دەردەکەوێت، یەکەم بەکارهێنانی کانزا بۆ دروستکردنی ئامرازی ساکار بە کوتانی مسی سارد لە (کوردستان) بووە" (فوئاد, ٢٠١٧, ل٦٦) "کوردان هەر لە دێر زەمانەوە گرنگیەکی زۆریان بە سروشت داوە، وەك ئەوەی لە مۆرە لولەییەکاندا دەیانبینین، لە پاڵ وێنەی خۆر و مانگ، وێنەی جۆرەها ئاژەڵ و باڵندەی جیاواز هەیە، بەشێوەیەکی گشتی گرنگی بەهەموو ئەوانە دراوە کە ئەوکات لە ژیانی ئەواندا هەبووە و بەرچاو بووە". (میرزادەیی, ٢٠١٩, ل٧٨-٧٩) دیارە ڕەنگاوڕەنگی و فرەیی لە فۆرم و مۆتیف و بابەتە سروشتیەکان وای کردووە جوانکاری و ڕەنگ و نەخشی زۆر جیاواز بەسەر بەرهەمە هونەریەکانیان دەرکەوێت.

٢- سەرچاوگەی کۆمەڵایەتی:

"سەرچاوگەی کۆمەڵایەتی بریتیە لە کرداری کارلێکە کۆمەڵایەتیەکان، کە تاك ڕۆڵی تێدا دەبینێت و کار لەسەر پێگەیاندنی دەکات، بۆ گونجانی بەپێی ڕەوشت و مامەڵەی لە هەر کۆمەڵگەیەك؛ کە تاکەکانی پابەندن بە مامەڵەیەکی دیاریکراوی تایبەت بە کۆمەڵگەکەیان" (السید طلب، ٢٠٠٨، ل١٦٤) ئەگەر بگەڕێینەوە بۆ یەکەم دەرکەوتنی هزرە کۆمەڵایەتیەکانی ناوچە کوردنشینەکان، وەك لە پاشماوەکانی شوێنەوارە دێرینەکانی (کوردستان) دەردەکەوێت، لە (کوردستان) کۆمەڵێك دەرکەوتەی شارستانی گرنگ پەیدا بوو، شێوازی دروستکردنی خانووبەرە و ماڵەکان جۆراوجۆر و باشترکران، بۆ یەکەمجاریش لەم ناوچەیە دروستکردنی پەرستگا پەیدابوو؛ ئەمەش بەڵگەیە بۆ ئەوەی پێشکەوتن لە ڕێکخستنی سرووتەکان و باوەڕی مرۆڤەکان ڕوویداوە، هەروەك بە مانای دروستبوونی خێزانداری و تیر و هۆزیش دێت (عبدالله، ٢٠١٩، ل٣٦). لە سەرچاوە و پاشماوە شوێنەواریەکان دەرکەتووە لە (ناوچەکانی دوواوان) جەژن و بۆنە و ڤیستیڤاڵگەلێ بەڕێوەچووە لەوانەش ڤیستیڤاڵێکە بەناوی (EZEN)، هەروەها جێژنی گەرما بۆ خواوەندی بروسك (ئەدەد-تەشوب)، هەروەها جێژنی خواوەند (نرگال) لەلایەن (خوریەکان) لە (شوشارا-شمشارە)، هەروەها ڤیستیڤاڵی (ناکیتۆ) لە شارۆچکەی (میلقیا) و شاری (ئەربائیل-هەولێر) کە بە (شاری ڤیستیڤاڵەکان) ناوبراوە، جگە لەمانە جێژنی سەرکەوتنی پادشاکان و ئاهەنگی تاج لەسەرنانیان گێڕاوە، لە شارەکانی (کیلیزی-قەسر شەمامۆك) و (کوربائیل-ئاکرێ). کە لە هەموو ئەو بۆنانە بۆ چەند ڕۆژێك خواردن و خواردنەوە پێشکەشی ئامادەبووان کراوە و موزیکیان ژەنیوە بە ئامێرە وەتەریەکان و دەف و تەپڵیان لێداوە. (زاموا, ٢٠١٨, ل٤٦٥-٤٧١)

٣- سەرچاوگە هزریەکان: پێکدێت لەمانەی خوارەوە:

أ- ئەفسانەکان:

"ئەفسانە چیرۆکە کۆنەکانی سەردەمی پێشوو و مێژووی ڕابردووی مرۆڤایەتیە، هەروەها بریتییە لە ئاوێنەی هەموو ڕووداوەکانی ڕابردوو، ئەوانەشی کە ونن و شاراوەن، لە ڕێگای ئەفسانەوە لێیان تێدەگەین. هاوکات ناوەڕۆکی ئەفسانە هونەرە، واتە لە بنەڕەتدا دروستکراوێکی هونەرییە، ئەفسانە جۆرێکە لە پیرۆزی، دیوێکی باڵای جوانی ماددی و مانەویە" (شەریعەتی, ٢٠١٧, ل٣٩-٤٠) هۆکاری بوونی ئەفسانە و "گرنگی ئەفسانە لەوەدایە جێگرەوەی زانست بووە لەو سەردەمەی کە هێشتا زانست بوونی نەبووە، هەروەها لەوەشدا کە یادگەی مرۆڤایەتیە، سەرجەم ڕووداو و بەسەرهاتەکانی بە تازەیی هێشتۆتەوە، بە شێوەی سومبول". (الجیلالي، ٢٠١٣، ل٨) هەر بۆیە پاراستنی دەسکەوتە نەتەوەیی و مێژوویی و کولتوورییەکانی هەموو میللەتێك لە جیهانی پێش شارستانێتیدا، لە ڕێگای تۆمارکردنی بەسەرهات و ڕووداوەکان بووە. یەکێك لە ئامرازەکانی تۆمارکردنی ئەم سەربردە مێژووییە دێرینانەش ئەفسانە بووە. ئەفسانەی کوردی بەشێکە لە میراتی کولتووری و نەتەوەیی گەلی کورد کە هەندێ لەم میراتە کولتوورییە، بە درێژایی مێژوو بە شێوازی سەرزاری و دواتریش بە شێوەی نووسراو پارێزراوە. شێوە بەرجەستەکراوەکانی کارەکتەری چیرۆکە ئەفسانەییەکان، زۆربەیان تێکەڵەیەك بوون لە مرۆڤ و ئاژەڵی سەیروسەمەرە، کە هەندێکیان شێوەیان ناحەز و ناشیرین و تۆقێنەر بوون، مەبەست لێیان وێناکردنی ئەو خەیاڵ و ئەندێشەیە بووە کە لەم کات و سەردەمەدا هەیانبووە، زۆربەی جاریش بۆ پاراستنیان بووە لە هێزە شەڕانگێزە نادیارەکان. زادگەی ئەفسانە جیاوازەکان، ئەفسانەی مێیینە واتە خواوەندە مێینەکانی وەک (شاوشکا و ئەشتار و ئەناهیتا)یە، (ئەناهیتا) لە شاری (ئەربیل- هەولێری ئێستا) زۆر ناسراوبوو. هەروەك لە "بەناوبانگترین ئەفسانە لە کوردەواریدا (ئەفسانەی شاماران)ە، واتا شای مارەکان. ئەم خواوەندە نیوەی ئافرەت و نیوەکەی تریشی مارە. خواوەندی دانایی و پارێزەر و پاسەوانی نهێنییەکانە لە ئەفسانەی کوردیدا"(نادری, ٢٠٢١, ل٢٤٦-٢٦٠)

ب- بیروباوەڕە ئاینییەکان:

ئەم سەرچاوگەیە گرنگترین سەرچاوەکانی لە بیروباوەڕە ئاینییەکان وەردەگرێت، کە ئەویش بناغەی دروستبوونی ئاراستە ڕۆشنبیریە هزریەکانە. کە کاریگەریەکی زۆری هەیە لەسەر عەقڵ بۆ دروستکردنی تایبەتمەندیە ڕۆشنبیریەکانی هەر شارستانیەک (زاید، ٢٠١٨، ل٢٧) "سەرچاوگە ئاینییەکان کاریگەریەکی زۆر بەهێزیان هەبووە لەسەر ڕێبازە هونەریەکان، ئەم کاریگەریە لە شارستانێتیە سەرەتاییەکانیش بە شێوەیەکی ڕاستەوخۆ بوو" (لالۆ، ٢٠١٠، ل١٤١) "مرۆڤ لە سەرەتاوە بت، (تۆتەم) پەرستبووە، لە سەروبەندی ڕاو و شکار و شوانکارەیی و کشتوکاڵدا بڕوای بە فرەخودایی هەبووە. خودایەکانی لە دار و درەخت و باڵندە و ئەستێرە و هەرچی ڕواڵەتەکانی خۆرسکەوە، بگرە تا دەگاتە خودی مرۆڤ، لە پێشدا مێینە و پاشان نێرینەی، پەرستوون" (شوکر مستەفا, ٢٠١١, ل٣٢٠) لە وێنەکانی سەر پاشماوە دێرینەکانی شوێنەوارەکانی (کوردستان) دیارە "هەموو خواوەندە نێرینە و مێیینەکانی گەلی کورد لە شێوەی مرۆڤ بوون کە گرنگترین و بەهێزترینیان، خواوەند (تەشوب) بوو، لە (دەربەندی گاور) لە کەمەری چیایەك لە باشووری (سلێمانی) شێوەی هەڵکۆڵدراوە، کە خواوەند (تەشوب) وەك دەرخستنی هێز و توانای خۆی، بەسەر دوو مرۆڤەوە وەستاوە. تەورێکی بەدەستە ڕاستیەوە گرتووە و تیر و کەوانێکیش بە دەستە چەپ. (میرزادەیی, ٢٠١٩, ل٧٢-٩٣ (کورد بە درێژایی چاخە مێژوویەکان هیچ کات بەبێ ئاین نەبووە، هەمیشە خواوەند یان پەرستراوێکی هەبووە، سرووتی ئاینی تایبەت بە قۆناغە جیاجیاکانیش هەبوون کە پەیڕەوکارانی ئاینەکان ئەنجامیان داوە ئەمەش لە سەر وێنە و شێوە هەڵکۆڵدراو و دروستکراوەکانی پارچە هونەریەکان بە ڕوونی دەرکەوتووە، بە نموونە یەکێك لەم پەیکەرە دەگمەنانە "پەیکەری ژنێکی باوەڕداری کوردی دێرینە، مێژووەکەی بۆ دەوروبەری سەدەی (١٥پ.ز.) دەگەڕێتەوە، ڕێك وەستان و دەست بەرزکردنەوەی بەو شێوە جوانە، ئەو پەیوەندیە دێرینەی خوداپەرستی گەلی کورد لە (چیاکانی زاگرۆس و تۆرۆس) و (میزۆپۆتامیا) دەردەخات کە بەردەوام هەبووە" (هەمان سەرچاوەی پێشوو، ل٣٧٧-٣٧٩).

(HUJ) P-ISSN: 2412-9607, e-ISSN: 2617-3360

ت- ڕۆشنبیری میللی و نەریت و کولتوور:

"نەریت و کەلتوور کاریگەریەکی زۆریان هەیە لەبەر ئەوەی تایبەتمەندی تاکەکانی گەلێك و پێگەیان لەنێو گەلانیتر دیاری دەکات، سەرچاوەی ڕەفتار و ئایدیا و بۆچوونی تاکەکان و گشتیانە، کە وردە وردە دەبێت بە جۆرێک لە پیرۆزی و سرووت کاتێك بە درێژایی مێژوو لای تاك و کۆمەڵ پەیرەو دەکرێت، هەموو گەلێکیش نەریت و کولتووری تایبەت بە خۆیان هەیە، هەروەك ڕۆشنبیری لە کارە هونەریەکانیان ڕەنگدەداتەوە لە ڕێگای ئەو تایبەتمەندیانەی هەیانە، وەك سەرچاوەگەی ڕێباز و شێوە و پێکهاتەی ڕەنگەکان و شێوازی دەربڕینی بیرۆکەکانیان کە جیاوازە لە خەڵکیتر" (عثمان، ٢٠١٠، ل٦٣) بەم پێیە ئەو پارچە شوێنەواریانەی لە ناوچە شوێنەوارەکانی (کوردستان) دۆزراونەتە هەڵگری کۆمەڵێك ئاماژەن کە بەم ڕێگایەوە دەتواندرێت شێوازی بیرکردنەوە و نەریت و کولتووری کوردانی دێرینی لێ بخوێندرێنەوە، بە نمونە لە ڕێگای ئەو نەخش و وێنانەی لەسەر ڕووکاری بەرهەمە هونەریەکانیان کراون، لە "کنەو پشکنینەکانی ساڵی (١٩٦٧) و ساڵانی دوایی لە (گردی قالینج ئاغا) یەکێ لە دۆزراوەکانی بریتی بوو لە چەند پەرستگەیەك، کە بۆ سەردەمی (وەرکا-ئوروك) دەگەڕێتەوە؛ لە یەکێك لە پەرستگاکانیش پەیکەری (خواوەندی چاو) بووە، کە لە بەرد و قوڕ دروستکراوە و چاوەکانیان گەورەیە، بە بیروبڕوای ئەوکات بۆ ئەوە بەکارهێندراوە بەردەوام چاودێری مرۆڤەکان بکات و بیانپارێزێت". (عەلیاوەیی و ئەوانیتر, ٢٠٠٩, ل٥٣١) هەروەک شێوەی مەعین کە لەسەر پارچە دۆزراوەکانی ناوچە شوێنەواریەکانی کوردستان زۆر بەدی دەکرێت، ڕەنگە هەر پەیوەندی بەم بیروباوەڕە هەبێت و بەمانای (چاو و زار) بێت، هەروەها نەریتگەلی تر هەبوون لە سەردەمە جیاوازەکانی سەردەمی کۆن، وەکو دانانی پەیکەر و بوکەڵەی لە بەرد و قوڕ دروستکراو لە نێو کێڵگەکانیان ئەمەش بۆ بەپیت و زۆربوونی بەرهەمە کشتوکاڵیەکانیان، کە تا ئێستاش لەم جۆرە نەریتە لە کوردەواری بە شێوەیەك لە شێوەکان پەیرەو دەکرێت وەك دانانی (داهۆڵ) لەناو کێڵگە بۆ دوورخستنەوەی باڵندە؛ هاوشێوەی (بوکە بەبارانە) کە یەکێکی ترە لەو نەریتانەی کە لە ساڵی کەم بارانی و ترس لە کەمبوونی بەرهەمی کشتوکاڵی وەکو نەریتێك، بۆنەیەك سازدەکرێت لە ڕێگای دروستکردنی بوکەڵەیەکی لە پەڕۆ و دار، ئەمە زیاتر پەیوەندی بە کولتووری کۆن و نەریتە دێرینەکانەوە هەیە و کوردی دانیشتووی ناوچە جیاوازەکانی (کوردستان).

٤- سەرچاوگەی ڕامیاری:

"مرۆڤە سەرەتاییەکان دوای جێنشینبوونیان لە نزیك ڕووبار و دەریاچەکان، دەستیانکرد بە ڕێکخستنی ژیانیان، بەم شێوەیە سیستەمی حوکمڕانی دروستبوو بە پێی ئایین و دەسەڵات، ئەمەش بۆ بەڕێوەبردنی کاروباری گشتی" (عبدالامیر و الیاسري، ٢٠١٩، ل٢١٥)، بە حوکمی ئەوەی جێنشینانی ناوچە (کوردستان)یەکانیش لەوانە بوون کە چەندین هەزار ساڵ بەر لە مێژوو بوونیان هەبووە لەم ناوچەیە بۆیە بەم قۆناغە سەرەتاییانە تێپەڕیون کە بناغەبوون بۆ بنیاتنانی سیستەمی حوکمڕانی دەسەڵاتداران دواتر لە ناوچەکانی دەوروبەریان؛ بە نموونە (گوتیەکان و لۆلۆبیەکان) دوو نەتەوەن لە دێر زەمانەوە لە ناوچەکانی باکووری (دۆڵی ڕافیدەین) ژیاون و پەیوەندییان هەبووە لەگەڵ نەتەوەکانی تری ئەم ناوچەیە، لە پاشماوەی شوێنەوارە دێرینەکان تۆمار و بەڵگەی مێژوویی هەن باسی لایەنی ڕامیاری و بەشداریان لە شەڕەکان کراوە (کوزاد و ئەوانیتر، ٢٠٢٠، ل٤١-٤٤) بە نموونە "ئاشووریەکان لە ئەنجامی جەنگەکانیان لە کوردستان، شوێنەوارێکی زۆریان بەجێهێشت کە گوزارشت لە توانا و هێز و سوپا و سەرکردەکانیان دەکرد، بە تایبەت لەم نەخش و نیگار و پەیکەرانەی کە لە شاری (ماڵتایی) دۆزرایەوە، ئەو شوێنەی کە زۆر لە (دهۆک و باتاس)ەوە دوور نیە، هەروەها لەو (باتاس)ەی کەوتۆتە نێوان (شەقلاوە و ڕەواندز) و لە دەربەندی (رمکە)، ئەمانە و چەندین شوێنەواری نەتەوەی کورد لە ناوچە جیاجیاکانی کوردستان دۆزراونەتەوە، هەموویان گوزارشت لە ئازایەتی و دلێری ئەم نەتەوە دەکات" (بووا, ٢٠٢٢, ل٣٦). نموونەیەکی تر کە دەرخەری بواری ڕامیاریە، شێوەی سوارێکی کوردی سەردەمی (مادەکان)ە؛ جلوبەرگی سوارەکە (مادی)ە و خەنجەرێکی کورتی پێیەوەیە و کڵاوی (مادەکان)ی لە سەرە، هەروەها ئەسپ و گالیسکەی زێڕینی پادشایەکی ماد، کە پێدەچێت (ئەستیاگس) دواین پادشای (ماد) بێت .هەردوو بەرهەم لە (مۆزەخانەی بەریتانیا) لە (لەندەن) پارێزراون.

٥- سەرچاوگەی ئابووری:

بەرهەمە هونەریەکان وەك هۆکارێك بەکاردەهێندران بۆ جێبەجێکردنی داخوازیەکانی مرۆڤ لە نێویشیاندا بابەتە ئابووریەکان بە نموونە گرێبەستێکی کڕین و فرۆشتنی خانوویەک لەسەر تاتەقوڕ کە مێژووەکەی بۆ (٨٠٠ ساڵ پ.ز.) دەگەڕێتەوە، کە بۆ فرۆشتنی خانوویەکە لە شاری (هەولێر- ئەربێلا)، لە بەشی پشتەوەی قەڵا، لە گرێبەستەکەدا کە بە زمانی (ئاشووری) نوسراوە ئاماژەی بە شوێن و شێوەی خانووەکە کراوە و تەنانەت ناوی دراوسێکانیش تۆمار کراوە، ئاماژە کراوە کە پارەکە بە کاش دراوە و مەرجەکانی پەشیمانبوونەوەش دانراوە، لە بەشی سەرەوەش مۆری فرۆشیارەکەی لەسەرە، کڕیارەکەش کە بەرگدروو بووە لەبەر ئەوەی مۆری تایبەتی نەبووە سەرپەنجەی لەسەر تاتە قوڕەکە داناوە. نموونەیەکیتر یەك لە پارچە دۆزراوەکانی گردی (شمشارە)، پارچە خشتێکە بەشێکی نووسینی مۆرێکی لوولەیی و نیگارێکی بچوکی (بابلی کۆن)ی لەسەرە کە وێنەی دوو خواوەندی ئافرەتە، یەکیان وەستاوە، ئەویتریشیان دانیشتووە و داردەست و ئەڵقەی بەدەستەوەیە؛ لە مەسەلەی کاروباری ناوچەیی دەدوێن، واتە دابەشکردنی دانەوێڵە و دروستکردنی خانوویەك لە شارەکەی (کۆواری) کە بە گوێرەی ناوی (شوشاررا)یە، ئەم زانیاریە نرخێکی زۆری هەیە چونکە بەڵگەنامەی بازرگانییە و یەکەم پەیوەندی ورد و ئاشکرای ئابووری و ڕامیاری نێوان (وڵاتی ئاشوور) و ناوچە ڕۆژهەڵاتیەکانی دەخاتەڕوو" (یورگین, ١٩٩٨, ل٣-٤، ١٤٦)، پارچە دراوێکی پارێزراو لە مۆزەخانەی سلێمانی کە "سکەیەکی زیوینە، لە ساڵی (٢٠١٨) لە (لۆگردان) لە نزیك (چەمچەماڵ- سلێمانی) دۆزراوەتەوە، کە مێژووەکەی دەگەڕێتەوە بۆ سەردەمی (هیلینستی) (٢٢٢-١٣٣پ.ز.)، کە وێنەی هەنگێك لەسەر ڕووی پێشەوەی دراوەکە هەیە، لە ڕووی پشتەوەشی وێنەی ئاسکێك لەبەردەم دارخورمایەك هەیە، شوێنی دۆزینەوەی سکەکە ناوچەیەکە لە ژێر فەرمانڕەوایی (ئەشکانیەکان) بووە، کە ئەوکات شاڕێی بازرگانی نێوان (ئەشکانیەکان) و ناوچەکانی ژێر دەسەڵاتی فەرمانڕەوایانی دراوسێدا بووە. (هاشم و ئەوانیتر, ٢٠١٩, ل٢١)

بەشی سێیەم: شرۆڤەی شێوەنموونەکانی توێژینەوە:

نموونەی (١)

ناونیشان: پەیکەری (زەقورە)

کەرەستە: گڵجۆش

قەبارە: بەرزی گشت بەشەکانی ١٣سم،

بەرزی نهۆمی یەکەم: ٦سم، پانی ١١سم،

بەرزی نهۆمی دووەم: ٢سم، پانیەکەی ٩سم، بەرزی نهۆمی سێیەم: ٤.٥-٥سم، پانیەکەی: ٨.٥سم.

شوێنی دۆزینەوەی: گردی سێمێل - دهۆک دەگەڕێتەوە بۆ: سەردەمی ئاشووری(٢٠٠٠پ.ز)   لە مۆزەخانەی دهۆك پارێزراوە بە ژمارە (٤٤٦).

پێناساندن:

پەیکەرێکی گڵجۆشیە لە قوڕ دروستکراوە و جۆشدراوە، یەك پارچەیە و بەشێوەی بەرجەستە و بەسێ دووری دروستکراوە، ئەوەی بەرچاو دەکەوێت شێوەی زەقورەیەکە، لە سێ نهۆم پێکهاتووە، بەشی سەرەوەی یان هەر لە سەرەتاوە دروستنەکراوە یان لەناوچووە؛ درز و شکان و نارێکی لە ڕووی بەرهەمەکە نیشانەی ئەوەیە لە قوڕێکی خراپ دروستکراوە و بە پلەی گەرمی پێویست جۆش نەدراوە. بە شێوەیەکی گشتی پەیکەرەکە بێ ڕەنگە واتا ڕەنگ نەکراوە و شووشە نەکراوە، تەنها ڕەنگی ئەو قوڕەی وەرگرتووە کە کارەکەی لێ دروستکراوە و دوای جۆشدان ڕەنگی کاڵ بۆتەوە، کە بەلای پەمەییدا دەچێت، گوزارشتە لە شێوەی بینایەک، کە لە سێ نهۆمی شێوە جیاواز پێکدێت دوو دیوی نەخشێندراوە بە نەخشی ئەندازەیی کە زیاتر لە دەرگا و پایە دەچن.

شرۆڤەی کارەکە:

سەرچاوگەی ئەم کارە بریتیە لە سەرچاوگەی ئاینی و ڕامیاری، بە شێوازی گوزارشتکاری دروستکراوە، گوزارشت لە دەسەڵاتی خوداوەند و پادشاکانی ئەو سەردەمە دەکات لەم ناوچەیەی ئەم پەیکەرەی لێ دۆزراوەتەوە، پەیکەرەکە بۆ پێشاندانی نموونەیەك لە بینای ئەو سەردەمە، لەهەمان کاتدا دیوی جوانیناسی دەرخراوە تێیدا، لە ڕێگەی ئەو نەخش و جوانکاری و گرنگیپێدانەی بەم پارچە و بەرهەمە دراوە سەرەڕای بچوکی قەبارەکەی، لە ڕووی پێکهێنانەوە ئەو هونەرمەندەی ئەم کارەی بەرهەمهێناوە، بە سێ دووری ئەم پەیکەرەی دروستکردووە، نەخشی ئەندازەیی لە دوو بەشی سەرەوە و خوارەوە دروستکردووە، لە دوو دیوی زەقورەکەدا واتا لە دیوی پێشەوە و دواوەیدا، بەڵام هیچ گرنگی نەداوە بە دیوەکانی تر و هەر بە سادەیی جێی هێشتووە. کەرەستەی بەکارهاتووش لە دروستکردنی ئەم پەیکەرە تەنها قوڕی سوورە کە لەو ناوچەیەی پەیکەرەکەی لێ دۆزراوەتەوە تا ئێستاش ئەم جۆرە خۆڵە سوورە ناوچەکەی داپۆشیووە، ئەمە بە مانای ئەوە دێت ئەم بەرهەمە هەر لە قوڕی نێوخۆیی و بەوکەرەستە خاوەی لەبەردەستدا بووە ئەم کارە دروستکراوە، بێ ئەوەی ڕەنگ و مادەی تری تێدا بەکارهێندرابێت، ئەم کارەش زۆر باو بووە لە زۆربەی قۆناغەکانی سەردەمە جیاجیاکانی ناوچە شوێنەواریەکانی باکوری دواوان. ئەگەرچی لەو سەردەمەی ئەم پەیکەرە دروستکراوە تەکنیکەکانی ڕەنگ و شووشەکردنیش داهێندرابوون، بەڵام پێدەچێت ئەم پەیکەرە لە بۆنە تایبەتەکاندا لە کۆشك و پەرستگاکان، لە مەراسیمەکانی تایبەت بە سەرکەوتنەکانی دەسەڵاتدارانی ئەوکاتە بەکارهێندرابێت، لەبەر ئەوە وەها پەیکەرێك خواستی زۆری لەسەر بووە و زۆری لەبەر گیراوەتەوە، بۆیە زۆر گرنگی بە ڕەنگ نەدەدرا، چونکە هەر بەو شێوەیەش کە دروستکراوە مەبەست و مانای خۆی پێکاوە. ئەم پەیکەرە بە تەکنیکێکی سادە و بە قەبارەیەکی بچوک پێدەچێت بە تەکنیکی قاڵب دروستکرابێت، چونکە هیچ شوێن پەنجە و کەرەستەی ڕێکخستنی لەسەر جێنەماوە. جیاوازی ڕەنگە سروشتیەکەی قوڕەکە لە هەندێ پنتدا لەگەڵ شوێنەکانی تری پەیکەرەکە نیشانەی ئەوەن کە لە کوورەی زۆر باش جۆشنەدراوە.

لە ڕووی ناوەڕۆکەوە ئەم پەیکەرە بە مەبەستی گەورە پێشاندانی دەسەڵاتی دەسەڵاتداران و پادشاکانی ئەو سەردەمە دروستکراوە، کە لە هەمانکاتدا خوداوەندیش بوون، وەك لە تۆمارە مێژوویەکان لە ڕێگەی خشت و تەتەڵە قوڕەکانەوە باسی سەرکەوتنی پادشاکانی ئەو سەردەمە تۆمارکراون و جێماون لە ناوچە شوێنەواریە جیاجیاکاندا، پادشاکان بۆ پێشاندانی هێز و دەسەڵاتی خۆیان دوای داگیرکردنی ئەو ناوچانەی دەستیان بەسەردا دەگرت پەیکەر و شێوەی وایان لێ جێدەهێشت تا بە خەڵکی ئەو ناوچەیە پێشان بدەن کە توانای سەربازی و هێز و دەسەڵاتیان لە شەڕکردن و پاراستنی ناوچەی دەسەڵاتداریان لە هێرشی پێچەوانە بەهۆی ژمارەی زۆری قەڵا و قوڵلە و زەقورە بەرزەکانیان، ئەمەش واتا وەك کەرەستەیەک بەکارهێندراوە لە بۆنە تایبەتیەکانیان، کە تایبەت بووە بە مەراسیمی ڕێزلێنان و ئاهەنگ گێڕان بەبۆنەی سەرکەوتنەکانیان، ئەمەش وا پێشاندەدات کە ئەم پەیکەرە ئەرکێکی هەبووە و بە مەبەستی بەجێگەیاندنی ئەو ئەرکە دروستکراوە، کە ئەم خاڵە ئامانجی توێژینەوەکەمانی بەدیهێناوە.

گوتاری هونەری ئەم کارەش بریتیە لە گوزارشت لە سەلیقەی هونەرکارانی ئەو سەردەمە کە هەمیشە لەلایەن دەسەڵاتدارانەوە سنووردار کرابوون، ئەمەش بە مەبەستی خزمەتکردن و پێشاندانی ویست و داخوازیەکانیان وگەیاندنی پەیامیان لە ڕێگەی ئەو جۆرە پەیکەرانەی

خۆیان داوایان لێ دەکردن بە چ شێوازێك دروستی بکەن، بەڵام لەگەڵ ئەوەش پەیکەرەکان خاڵی نەبوون لە سەلیقەی هونەری و بە نەخشی ئەندازەیی دەڕازێندرانەوە تا نزیکی بکەنەوە لە شێوە کەتواریەکان لەهەمان کاتدا جوانیەکیش بە کارەکە ببەخشن، وەکو لە دوو دیوی ئەو پەیکەرە دیارە، کە سەرەڕای ئەوەی باسی هۆکاری پارێزگاری هێزی سەربازی و ناوچەکە و نمایشکردنی دەسەڵاتی دەسەڵاتداران بوو لە بەهێزی ئەو زەقورانەی کە بۆ چاودێری و پاراستنی موڵک و سنووری دەسەڵاتی پادشاکان دروست دەکران، لەهەمان کاتدا میراتێکی هونەرین، ئەگەر لەم پەیکەرانەمان بەدەست نەگەیشتایە هەرگیز نەماندەزانی قوڵلە و قەڵا و بینا و زەقورەی ئەو سەردەمە بە چ ئەندازەیەک و بە چ شێوەیەکی ئەندازیاری دروستکرابوون، ئەو نەخشانەی لەسەر دوو دیوی پەیکەری زەقورەکەش هەن، بەشی سەرەوەیان دوو لاکێشەی بە ستوونی لەسەر نەخشێندراوە کە بە نیشانەی دەرگا دێت، وە لە بەشی خوارەوە دوو ڕیز پایە بە پێچەوانەی یەکتر لە خوارەوە بەرەو سەرەوە بەرز کراونەتەوە، ئەم نەخشانە لەسەر زۆرێك لە قاڵی و دەستچنی خەڵکی کوردستاندا هەن و لە زۆربەی بەڕە و ڕاخەرەکاندا لەم جۆرە نەخشە ئەندازەییە هەیە بە ڕەنگ و قەبارەی جیاواز و بە تێکەڵکردنی لەگەڵ شێوە و نەخشی ئەندازەیی تردا. ئەم جۆرە نەخشە ئەندازەییە کە جگە لە مانای بوونی پایە بۆ سەرکەوتن بەرەو زەقورەکەیە، نیشانەی هەوڵی سەرکەوتنی زیاتری پادشا و دروستکاری ئەم بەرهەمەش دێت، کە وەك لە تۆمارە مێژوویەکاندا دەرکەوتووە هەمیشە پادشاکانی ئەو سەردەمە لەشەڕدابوون لەبەر پاوانخوازی و هەوڵی فراوانکردنی سنووری دەسەڵاتداریان کە ئەمە مانای زیاترکردنی سەرچاوەی ماددی و مرۆیی بوو، کە هۆکاری زیاتر مانەوەیان بوو لەسەر حوکم، ئەگەری زۆرە دروستکردنی وەها زەقورەیەک بەو قەبارەیە و لەسەر ئەم شێوەیە زیاتر بۆ گەیاندنی ئەم پەیامەیان بووبێت.

نموونە (٢)

ناونیشان: پەیکەری (بخوردان)

کەرەستە: گڵجۆش

قەبارە: بەرزی ٤٤سم

شوێنی دۆزینەوەی: باسموسیان - قەزای دوکان

دەگەڕێتەوە بۆ: سەردەمی خوریەکان

ناوەڕاستی هەزارەی ٢ی پ.ز.

لە مۆزەخانەی هەولێر پارێزراوە بە کۆدی (H.M.001130)

پێناساندن:

پەیکەرێکی گڵجۆشیە لە قوڕ دروستکراوە و جۆشدراوە، یەك پارچەیە بەڵام بە سێ بەشی جیاواز، بەشێوەی سێ دووری بەرجەستە دروستکراوە، واتا هەموو لاکانی پەیکەرەکە دیاریکراوە. ئەوەی بەرچاو دەکەوێت پەیکەرەکە لەبەر ئەوەی لە ژێر دار و پەردووی شوێنی دۆزینەوەی بە پارچە پارچەیی دەرهێندراوە، دواتر چاك کراوەتەوە، شوێنەواری درز و شکان و چاککردنەوەکەی پێوە دیارە. سێ بەشی بەسەر یەکەوەن؛ بەشی سەرەوەی، کە شێوەی دوو مرۆڤن بە دانیشتنەوە بەڵام سەریان پێوە نەماوە، لەسەر بەشی ناوەڕاستدا وەك ئەوەی لەسەر کورسی یان گالیسکەیەك دانیشتبن و قاچەکانیان هێناوەتە خوارەوە بەلای پێشەوەی پەیکەرەکەدا، قۆڵ و دەست و قاچیان بەیەکەوە نووساوە. بەشی ناوەڕاستیش بریتیە لە شێوەی بینایەکی نەخشێندراو بەچەند دەرچە و کونی شێوە جیاواز. بەشی خوارەوەی پەیکەرەکەش شێوەی ئاژەڵێکی شاخدارە، بە بزنەکێوی و ئاسکیش دەچێت؛ چوار پەل و ئەندامەکانی سەری لە چاو و دەم و لموز و گوێی، هەروەها مل و کلکی بە جوانی و بە تەواوی و بە شێوازی کەتواری دروستکراوە. بە شێوەیەکی گشتی پەیکەرەکە بێ ڕەنگە واتا ڕەنگ نەکراوە و شووشە نەکراوە، تەنها ڕەنگی ئەو قوڕەی وەرگرتووە کە کارەکەی لێ دروستکراوە و دوای جۆشدان ڕەنگی کاڵ بۆتەوە، کە بەشێکی پەمەییەکی سوورباوە و بەشەکانی تری وەك قاچەکانی و شاخەکانی زەردێکی ڕەنگ کاییە، کە بە ئاشکرا شوێنەواری پێوە لکاندنەکەیان بە لاشەی ئاژەڵەکەوە دیارە.

شرۆڤەی کارەکە:

ژێدەر و سەرچاوگەی ئەم کارە بریتیە لە سەرچاوگەی هزری و کۆمەڵایەتی و ئاینی، بە شێوازی گوزارشتکاری دروستکراوە، گوزارشت لە چۆنیەتی دروستکردنی خانوو و پەرستگاکانی مرۆڤی دانیشتووی ئەو ناوچەیە دەکات، شێوەی بزنە کێویەکەش مانای گرنگیدانی خەڵکی ئەو سەردەمە دەردەخات بە زۆربوون، چونکە بزنە کێوی توانا و هێزی زۆربوون و بەرگە گرتنی لە شوێن و کەشی نالەبار زۆرە، بۆیە وەک هێمایەك بەکارهێندراوە بۆ گوزارشت لە ویست و داخوازی زۆربوون، لە بەشێکی بەرچاو لەم پارچە گڵجۆشیانەی لە ناوچە جیاجیاکانی قۆناغ و سەردەمە جیاوازەکانی شارستانیەتی دواوان و سنووری توێژینەوەکەماندا لەم جۆرە ئاژەڵە بە شێوەی کەتواری و گوزارشتکاری و ئەبستراکت دروستکراوە، گۆڕینی شێوەی کەتواری و بەکارهێنانی سومبول بۆ مانادان و نهێنی پێدان بەم شێوەیە بۆ ئەوەیە مانایەکی پیرۆزی پێ بدرێت، چونکە بزنە کێوی دەکرایە قوربانی لە پەرستگاکان بۆیە لەم پەیکەرانە لەسەر شێوەی ئەم ئاژەڵەیماڵی کرابوو دروستدەکرا و گۆڕانکاری لە زیادکردنی بەشیتر لەسەر پشتی بەشێوەی بینا و بەکارهێنانی وەك بخوردانیش لە پەرستگاکان هەر گوزارشتە لە گرنگی و پیرۆزی ئەم ئاژەڵە، کە جۆرە دار و ڕووەکێکی بۆنداریان لە بخوردانەکە دەسووتاند. لەم پەیکەرەدا چ لە شێوەی بزنە کێویەکە چ لە بیناکە هەوڵی دەرخستنی لایەنی جوانیناسیش دراوە، ئەویش بە نەخشاندنیان بە چەند هێما و چاڵ و شێوەیەك. کە پێدەچێ ئەو کونانەی لە بەشی ناوەڕاستی پەیکەرەکە لەسەر شێوەی خانوو یان پەرستگاکە کراوە بە بازنەیی و لاکێشەیی بۆ دەرچوونی دووکەڵی دار و ڕووەکە سووتاوەکان بێت، لەهەمان کاتیش بۆ دەرخستنی شێوەی خانوو و بینای ئەو سەردەم و شوێنەی لێی دروستکراوە، کە ئاماژەن بۆ دەرگا و پەنجەرە، بۆیە تەنها لە تەنیشتەکان و لای پێشەوە، سێ لەم لاکێشانە بە بەرزی دروستکراون. کەرەستەی بەکارهاتووش لە دروستکردنی ئەم پەیکەرە تەنها قوڕی سوورە کە لەو ناوچەیەی پەیکەرەکەی لێ دۆزراوەتەوە تا ئێستاش ئەم جۆرە خۆڵە سوورە بە فرەیی بەردەستە. کەواتە هەر لە قوڕەی لەبەر دەستیان بووە بەرهەمە گڵجۆشیەکانیان بەرهەمهێناوە، بەبێ بەکارهێنانی هیچ ڕەنگ و مادەیەکی تر، پێدەچێت ئەم پەیکەرە بە تەکنیکی فەرش یان شریت هەر بە دەست بیناکرابێت، چونکە شوێن پەنجەی لەسەر دەرکەوتووە، کە لەکاتی بیناکردنی کارەکە بەکارهێندراوە، بەهۆی جیاوازی ڕەنگی پەلی ئاژەڵ و شاخەکانیشی، دیارە ئەو پارچانە بە جیا دروستکراون و دواتر بۆ بەشە گەورەکەی لاشەی زیاد کراوە، ئەو نەخشانەشی لەسەر بەشی ناوەڕاستە بە تەکنیکی چاڵ دروستکراوە، ڕوونە بە هۆی بەکارهێنانی کەرەستەیەك کە ڕەنگە پارچە دارێك یان بەردێکی تیژ و رووساڤی وەك چەقۆ لێی بڕدرابێت و دواتر بە دەست یان بە هۆی ئامرازی بەردەستی وەکو دار و بەرد سافکرابێ.

لە ڕووی ناوەڕۆکەوە ئەم پەیکەرە بە مەبەستی بەکارهێنانی لە سرووتە ئاینیەکان و بۆنە تایبەتیەکان بەکارهێندراوە، پەیوەندی بە قوربانیکردن بۆ خوداوەند و پادشاکان هەیە، بۆیە پیرۆزی خۆی هەبووە، واتا وەك کەرەستەیەک بەکارهێندراوە لەم بۆنانە و ئەرکێکی هەبووە، بە مەبەستی بەجێگەیاندنی ئەو ئەرکە دروستکراوە، کە ئەم خاڵە بەدیهێنەری ئامانجی توێژینەوەکەمانە، لەهەمان کاتدا جگە لەوەی کە ئەم پەیکەرانە بۆ خواستی زۆربوون و بۆ کاتی پەرستش بەکارهێنراون، لەهەمان کاتدا بە مەبەستی جوانیناسیش دروستکراون، بۆ ڕازاندنەوە و جوانکاری شوێنێك سوودی لێوەرگیراوە، بەڵگەش لە نێو پەرستگایەکدا دۆزراوەتەوە.

گوتاری هونەریەکەی دەرخستنی توانا و سەلیقەی ئەو هونەرمەندەیە کە لەم کارانەی دروستکردووە کە لە یەك کاتدا چەندین پەیامی گەیاندووە، هەر لە دروستکردنی دوو مرۆڤ لەسەر بەرزایی بینایەك یان لەسەر پشتی گیاندارێک کە ئەویش سیمبول و هێمایە بۆ خواستی زۆربوونی تاکی خێزان و کۆمەڵگە، کە دواجار زۆربوونی دەستی کار و دەستخستنی ماڵ و موڵکی زیاتر و سەرچاوەی دەوڵەمەندی خۆراک، بەمەش زیاتربوونی دەسەڵاتیان بەسەر گروپ و خەڵکی ناوچەیتر، شێوەی خانوو یان پەرستگای لەم شێوەیەش مانای ئەوەیە ئەمە لە سەردەمێکدا دروستبووە کە کۆمەڵی خەڵکی ناوچەکە چیتر کۆچەری نەبوون، بەڵکو خاك و وڵات و شوێنی نیشتەجێبوونی خۆیان هەبووە و ئاوەدانیان کردۆتەوە بە جوانترین و تایبەترین شێوە، کە مانای شارەزاییان دەگەیەنێت لە ڕووی ئەندازیاری و بیناسازیەوە، وە نیشانەی زیرەکی و دەستی کارامەی بیناسازان و وەستا و خەڵکی ئەو سەردەمەیە، کە بۆ گوزارشتکردن لەو شێوە ژیان و پێشکەوتنەی هەیانبووە پەنایان بۆ هونەر بردووە، ئەم جۆرە پەیکەرانە نەبوایە هیچ کەس نەیدەزانی شێوەی خانوو و پەرستگای ئەو سەردەمە چۆن بووە، کە هاوشێوەی ئەو جۆرە پەیکەرانەی لە شێوەی بخوردانن، تەنها لە سنووری ئەو ناوچەیە دۆزراونەتەوە و هاوشێوەیان لە هیچ ناوچەیەکیتری دواوان

نیە. بوونی دوو مرۆڤیش لەسەرەوەی ئەو پەیکەرە ئەویش ئاماژەیە بۆ ویستی بەرزبوونەوەی پێگە و مەقامیان، هەروەها ویستی بەرزەفڕی و پێشکەوتنی زیاتر و گەیشتن بە هۆکارەکانی خۆشگوزەرانیە. یاخود بە مانای بەرزبوونەوە بۆ لای خوداوەند و ویستی بە دەستهێنانی ڕەزامەندی خاوەن هێزی نادیاری ئەو خوداوەندەیە، بۆ پەنادانیان لەو هێزە سروشتی و دەستکردانەی لە دەوروبەریان هەبوو.

نموونەی (٣)

ناونیشان: پەیکەری (خوداوەندی دایك) کەرەستە: گڵجۆش

قەبارەی: بەرزی ٧.٧سم، پانی ٤.٨سم، تیرەی ١.٨سم

شوێنی دۆزینەوە: کەمونە لە شارەدێی فایدە، سەر بە شارۆچکەی سێمێلی پارێزگای دهۆک

دەگەڕێتەوە بۆ: (٣٣١-١٣٨پ.ز.)

لە مۆزەخانەی دهۆك پارێزراوە بە ژمارە (١٠١).

پێناساندن:

پەیکەرێکی گڵجۆشیە لە قوڕ دروستکراوە و جۆشدراوە، یەك پارچەیە و بەشێوەی دوو دووری دروستکراوە، واتا تەنها دیوی پێشەوەی شێوەکەی لەسەر دیاریکراوە، دیوی پشتەوەی تەختە، ئەوەی بەرچاو دەکەوێت شێوەی خانمێکە سەر و مل و دوو قۆڵ و دەست، تا ناوقەدی دروستکراوە، بەشی خوارەوەی یان هەر لە سەرەتاوە دروستنەکراوە یاخود دروستکراوە بەڵام دواتر لەناوچووە؛ پێدەچێت بۆچوونی دووەم ڕاستر بێت بە سیفەتی ئەوەی بەشی خوارەوەی لای چەپی پەیکەرەکە خوار و خێچی و ناڕێکیەکی لێ بەدی دەکرێت. بەبێ ڕاگر پەیکەرەکە ڕاناگیرێت و بەلای ڕاستیدا دەکەوێت. ساف و ڕێکی لە دروستکردنی پەیکەرەکە نیشانەی ئەوەیە لە قوڕێکی پاك و خاوێن و باش شێلدراو دروستکراوە، کە هەست بە نەرم و شلی دەکرێت بەر لە وشکبوونەوە و جۆشدانی. بە شێوەیەکی گشتی پەیکەرەکە بێ ڕەنگە واتا ڕەنگ نەکراوە و شووشە نەکراوە، تەنها ڕەنگی ئەو قوڕەی وەرگرتووە کە کارەکەی لێ دروستکراوە و دوای جۆشدان ڕەنگی کاڵ بۆتەوە، کە بەلای پەمەیيەکی سووربادوا دەچێت، پەیکەرەکە گوزارشتە لە شێوەی خانمێك کە وەك دەردەکەوێت ئەندامەکانی ڕووخساری، هەردوو چاو و دەم و لوت و چەناگە و کوڵمەکانی بە جوانی شێوەیان بۆ دروستکراوە، بەڵام نێوچەوان و گوێیەکانی بەتەواوی دیار نیە چونکە پێدەچێت بە پارچە قوماشێك سەری پێچرابێتەوە، وەك قەزمە و سەرپۆشی خانمانی کوردی دێرین وایە، کە بەشی پێشەوە و لا تەنیشتەکانی سەرپۆشەکەی بە هەندێ نەخشی هەڵکۆڵدراو و بەرجەستەی شێوە گۆیی بچوك ڕازێندراوەتەوە. بەپێی ئەو هێڵە بازنەییانەی بە ئاراستەی خوارەوەی گوێیەکانی، هەروەها لای ملی، دیارە خشڵی وەك گوارە و ملوانکەی پێوەیە، لە خوارەوەی هێڵەکانی ملی چەند هێڵیتر هەیە پێدەچێت شێوەی دەسماڵ بێت و بەشی پێشەوەی ڕاست و چەپ بەسترابێت، کە خانمانی کورد ئێستاش بەم شێوەیە دەسماڵ دەپۆشن، جوڵەی قۆڵ و باسکی خانمەکە بە شێوەیەکە، هەردوو باڵی بەلای سنگیدا بردووە، بە جۆرێك هەردوو دەستی لەسەر مەمکەکانی داناوە.

شرۆڤەی کارەکە:

ژێدەر و سەرچاوگەی ئەم کارە بریتیە لە سەرچاوگەی هزری و ئاینی و کۆمەڵایەتی، بە شێوازی گوزارشتکاری دروستکراوە، گوزارشت لە پێگەی بەرزی ژن دەکات لە کۆمەڵگە سەرەتاییەکانی ئەم ناوچەیەی ئەم پەیکەرەی لێ دروستکراوە و دۆزراوەتەوە، پەیکەرەکە بە شێوەیەکی کەتواریە بە هەموو وردەکاریەکانیەوە، بۆ پێشاندانی نموونەیەك لە خانمی ئەو سەردەمە، لە هەمان کاتدا دیوی جوانیناسی تێدا دەرخراوە، لە ڕێگەی ئەو نەخش و جوانکاری و گرنگیپێدانەی دراوە بەم بەرهەمە، سەرەڕای بچوکی قەبارەکەی؛ لە ڕووی پێکهێنانەوە بەرهەمهێنەر و دروستکاری ئەم کارە، بە دوو دووری ئەم پەیکەرەی دروستکردووە، ئەمەش تەنها بۆ ئەوەی لە ئاستی بینینی بینەرەکەی تەواو و بێ کەموکوڕی دەرکەوێت، بەڵام هیچ گرنگی نەداوە بە دیوەکانی تر، بەتایبەت پشتەوەی پەیکەرەکە، کە هەر بە تەختی جێهێڵدراوە. کەرەستەی بەکارهاتووش لە دروستکردنی ئەم پەیکەرە تەنها قوڕی سوورە، کە ئەم شوێنەی پەیکەرەکەی لێ دۆزراوەتەوە تا ئێستاش ئەم جۆرە خۆڵە سوورە ناوچەکەی داپۆشیوە، کەواتە هەر لە قوڕی نێوخۆیی و بەو کەرەستە خاوەی هەردەم حازربەدەستە ئەم کارە دروستکراوە، بەبێ بەکارهێنانی هیچ ڕەنگ و مادەیەکی تر، ئەم کارەش زۆر باو بووە لە زۆربەی قۆناغەکانی سەردەمە جیاجیاکانی ناوچە شوێنەواریەکانی باکوری دواوان و بەتایبەت کوردستانی ئێستا. ئەگەرچی لەو سەردەمەی ئەم پەیکەرە دروستکراوە تەکنیکەکانی ڕەنگ و شووشەکردنیش داهێندرابوون، بەڵام لەبەر زۆری داواکاری خەڵکی ئەو ناوچانە بۆ ئەم جۆرە پەیکەرانە و خێرایی لە دروستکردنیان، کە زۆربەی جار لە لایەن ژنانەوە هەر لە ماڵەکانی خۆیاندا دروستدەکران و لە کوورەی نانکردن و خواردن سازکردندا دەیانسووتاندن، بۆیە زۆر گرنگی بە ڕەنگ نەدەدرا، چونکە هەر بەو شێوەیەش کە دروستکراوە مەبەست و مانای خۆی پێکاوە. ئەم پەیکەرە بە تەکنیکێکی سادە و بە قەبارەیەکی بچوک هەر بە دەست بیناکراوە، وە بە شێوازی زیادکردن و لێکەمکردن ڕێکخراوە، شوێن پەنجە و هەندێ هێڵی بچوکی لەسەر جێماوە، بەتایبەت لە دیوی دواوەی.

لە ڕووی ناوەڕۆکەوە لە ڕێگەی لێکۆڵینەوە و بەدواداچوون بۆ هەموو ئەو پەیکەرانەی کە هاوشێوەی ئەو پەیکەرەن دەردەکەوێت، ئەم پەیکەرە بە (خواوەندە دایك) ناوبراوە و بە مەبەستی پیرۆزی و گەورەیی پێگەی ژن دروستکراوە، واتا وەك کەرەستەیەک بەکارهێندراوە لە سرووتە ئاینیەکان و بۆنە کۆمەڵایەتیەکان، هەروەها خەڵکی ئەو سەردەمەی لەم پەیکەرانەیان دروستکردووە بەتایبەت خانمان لە ماڵ و لە کێڵگە و زۆربەی کاتەکانی ڕۆژانەیان لەم جۆرە پەیکەرە بچوکانەیان لەگەڵ خۆیان هەڵگرتووە، تا ببێتە هۆی پارێزگاریان لە هێزە شاراوە و زیانبەخشەکان، چونکە وەك خوداوەند یان هۆکارێك بۆ گەیاندنیان بە خاوەن هێزێکی نادیار لێیان ڕوانیوە. هەر ئاماژەی دەستی پەیکەرەکە کە لەسەر هەردوو مەمکی داناوە، نیشانەیەکە بۆ خواست و ویستی زۆربوون، جا چ لە زۆربوونی منداڵ کە ئەو سەردەمانە پێویستی زۆریان هەبوو بۆ زیادبوونی دەستی کار و پیشەوەر و جەنگاوەر، چ داوای زۆربوونی بەربوومی کشتوکاڵی و ئاژەڵە ماڵیکراوەکانیان، کە سەرچاوەی سەرەکی دەستخستنی خۆراك و پێداویستیەکانی ژیانیان بوون. ئەمەش وا پێشاندەدات کە ئەم پەیکەرە ئەرکێکی هەبووە و بە مەبەستی بەجێگەیاندنی ئەو ئەرکە دروستکراوە، کە ئەم خاڵە بەدیهێنەری ئامانجی توێژینەوەکەمانە، لەهەمان کاتدا جگە لەوەی کە ئەم پەیکەرانە بە مەبەستی زۆربوون و پیرۆزی و بۆ پەرستش بەکارهێنراون، وەك لە تۆمارە مێژوویەکان ئاماژەیان پێدراوە لە پارچە خشت و تەتەڵەی دۆزراوەی سەردەمانی پێشووتر و هاوسەردەمی ئەو پەیکەرەش؛ لەهەمان کاتدا بە مەبەستی جوانیناسیش دروستکراون، ئەوەش لەم وردەکاری و نەخش و جوانکاریانە دەردەکەوێت کە لە پەیکەرەکەدا ڕەنگدەداتەوە. لەبەر بچوکی قەبارەی ئەم جۆرە پەیکەرانە پێدەچێت هەندێجار وەك خشڵ بەکارهێندرابن. دەشێ بە ڕێگەی پەتێکەوە لە ملکرابن یان لە ماڵ هەڵواسرابن. کە ئەمەش بۆ جوانکاری و ڕازاندنەوەی خانمان و ماڵەکانیان بووە.

گوتاری هونەری ئەم کارەش بریتیە لە گوزارشت لە هەست و سۆزی خانمانی ئەو سەردەمە، کە لەبەر هەستکردنیان بە کێشە و گرفتەکانی سەردەمی خۆیان و حەزی بەدەستخستنی هۆکارەکانی خۆشگوزەرانی کە زیاتر لە وشەی (زۆربوون) چڕ کرابوویەوە، وایکردبوو پەنا بۆ دروستکردنی ئەم جۆرە پەیکەرانە ببەن، هەستی مێینەیی و سەلیقەی ناسکی خانمانیش وایکردبوو کە ئەو وردەکاریانە لە یاد نەکەن کە بەسەر پەیکەرەکەوە دیارە، بۆ گوزارشتکردن لەو شێوە پۆشینەی کە لەو سەردەمە باو بووە یان حەز و ویستی ئەوەیان هەبووە وەها

دەرکەون. ئەویش لە پۆشەر و خشڵ و جوانی ڕوخسار و ساف و لوسی پەیکەرەکە ڕەنگیداوەتەوە. کە بەئاشکرا دیارن و سەرنجی بینەر ڕادەکێشن، وەکو گوتارێکیش باس لەم هەموو حەز و ویست و داخوازیەی ئەوکەسە دەکات کە وەها پەیکەرێکی دروستکردووە، هەموو لایەنەکان بەیەکەوە گوزارشتن لە بیرۆکە و ئاستی هزری دروستکاری پەیکەرەکە، کە هەرچەندە بەبێ ڕەنگ دروستکراوە بەڵام جوانی و سەلیقەی هونەری و تەکنیکی دروستکردنەکەی هیچ لە بایەخی هونەری کارەکەی کەم نەکردۆتەوە. بەڵکو بەهای جوانیناسی و هونەری بەخشیوە لە ڕێی ئەو نەخش و جوانکاریە و ئەو جوڵە ئاماژەدارەی لە پەیکەرەکەدا بەرجەستە بووە. داهێنانکاری لە خستنەڕووی ئەو تایبەتمەندیانەی بەو پەیکەرە دراوە، لە گەیاندنی پەیامێکی مرۆیی و ئاینی بە شێوەیەکی هونەری جوان و گوزارشتکار. ئەمەش نیشانەیە بۆ عەقڵی پێشکەوتووی دانیشتووانی ئەو ناوچەیە کە تاکەکانی ڕۆڵی سەرەکیان هەبووە لە بنیاتنانی قۆناغە شارستانیە یەك لە دوای یەکەکانی دواوان بەتایبەت ناوچەکانی سنووری توێژینەکەمان.

بەشی چوارەم:

ئەنجام:

١- گڵجۆشسازی ڕۆڵی ئەرگەرایی هەبووە، شێوە ژیان و بیروباوەڕ و لایەنی کۆمەڵایەتی و ئابووری و ڕامیاری و هەستی جوانیناسی کۆنیشی گواستۆتەوە، وەکو نموونەکانی (١،٢،٣).

٢- پەیکەرە گڵجۆشیەکانی شوێنەوارەکانی هەرێمی کوردستان، لە قوڕی ئاسایی و بەردەستی ناوچەکانیان دروستکراون بەبێ ڕەنگکردن و شووشەکردن، بە نەخشی سادە ڕازێندراونەتەوە، بە تەکنیکی جۆراوجۆریش دروستکراون. بەکارهێنانی شێوەی مرۆیی و ئاژەڵ لە پەیکەرە گڵجۆشیەکان باو بووە، هەندێجاریش تێکەڵکراون لەگەڵ شێوەی ئەندازەیی یان ئەبستراکت، وەکو نموونەکانی (٢،٣).

٣- زۆرێك لە بەرهەمە گڵجۆشیەکانی ناوچەکانی سنووری توێژینەوەکەمان، هەڵگری پەیامی ئاینین، وەکو نموونەکانی (١،٢،٣)

٤- شێوەی پەیکەرە گڵجۆشیەکان بە جیاوازی قەبارە و ڕەنگ و تەکنیک و شێوازەکانیانەوە بەشداربوون لە گەیاندنی پەیام و مانا و مەبەستی هونەرکار یان دروستکاری بەرهەمەکان، هەرچەندە هەندێك بەش و وردەکاری لە پارچەکان هێشتا بە نامۆیی ماونەتەوە و پێویستی بە بەدواداچوونی زیاترە بۆ ئەوەی خوێندنەوەی جیاواز و زیاتریان بۆ بکرێت. ئەمەش بەهۆی شکان و لەناوچوونی بەشێکیان لەم نموونانەی لە توێژینەوەکەمان وەرمانگرتووە وەکو نموونەکانی (١،٢،٣).

پێشنیاز :

لە ئەنجامی شرۆڤەکردنی نموونەکانی ئەم توێژینەوە، هەروەها لە دەرەنجامی خستنەڕووی باسە مێژوویەکەی دەستپێك و سەرچاوگە جیاوازەکان. توێژەران بە وەڵامی ئەو پرسیارانە گەیشتوون کە لە سەرەتادا وەکو کێشەیەك لای توێژەرانی ئەم توێژینەوە مابوونەوە، بەڵێ پەیکەرە گڵجۆشیەکان هەڵگری پەیامی ئەرگەرایی و جوانیناسین، ئەمەش بە ڕێگەی دەسنیشانکردنی سیمای جوانیناسی و ئەرکی پەیکەرە گڵجۆشییە شوێنەوارییەکانی هەرێمی کوردستانی عێراق، هەروەها خەسڵەتەکانی تەکنیکی بەکارهێنراو، لە گڵجۆشەکانی شوێنەوارە دێرینەکانی کوردستان. بە تایبەت (پەیکەرە گڵجۆشیەکان). بۆیە توێژەران پێشنیاز دەکەن:

١- لێکۆڵینەوە و توێژینەوەی زیاتر بکرێت، بۆ گرنگیدان بە ناوچە شوێنەواریەکان و خوێندنەوەی زیاتر بکرێت لە ڕووی هونەریەوە بۆ پارچە دۆزراوەکان، بە تایبەت بەرهەمە گڵجۆشیەکان، ئەمەش بۆ زیاتر بەرەو پێشبردنی هونەری گڵجۆشسازی و سیرامیکسازی.

٢- پێویستە هونەرمەندانی سیرامیکساز زیاتر گرنگی بە تەکنیکە بەکارهێندراوەکانیان بدەن، لە ڕووی پێکهاتە و کەرەستە و شێوازەوە، بە سوود وەرگرتن لە پاشماوە دێرینەکان و بەرهەم و ئەزموونی هونەرمەندانی پێشوو، بەڵام بە ڕەچاوکردنی خواستی کڕیاران و خوازیاریان، بۆ ئەمەش دەکرێ بەشێك لە کارەکان لەبەرگرتنەوەی شێوە کۆنەکانی پەیکەرە گڵجۆشیەکان بێت، کە لەم ڕێگەیەوە بە هەمووان پێشان

دەدرێت کە هونەرکار و گڵجۆشسازانی کۆن لە چی ئاستێکی باڵای هونەری بوون.

٤- ئەنجامدانی توێژینەوە بۆ چارەسەرکردنی کێشەی کەم بایەخی پارچە هونەریە گڵجۆش و سیرامیکیە دەستکرد و هونەریەکان و زانینی هۆی گرنگینەدان بە هونەری گڵجۆشسازی و سیرامیکسازی وەکو پێویست.

٥- توێژینەوە بکرێت لەبارەی چۆنیەتی دروستکردنی کۆمەڵە و مۆزەخانەی تایبەت بە سیرامیک و گڵجۆش کە لەلایەن هونەرمەندانی کورد ئەنجامدراون.

٦- گرنگیدان بە دروستکردنی پیشەسازی تایبەت بە گڵجۆشی و سیرامیک لە هەرێمی کوردستان، بە سوودوەرگرتن لە قوڕ و مادەی ناوخۆیی کە لەبارە بۆ ئەم کارە، ئەمەش بە رێگەی لێکۆڵینەوە لەبارەی جۆر و رەنگە جیاوازەکانی خۆڵ کە بۆ ئەنجامدانی کاری هونەری گڵجۆش شیاو بێ.

٧- گرنگیدان بە بازاڕی ناوخۆیی بۆ کڕین و فرۆشتنی بەرهەمی سیرامیک دوای ئەوەی کوالێتی بەرهەمە هونەریەکان بەرز دەکرێنەوە تا زیاتر خواستی کڕیارانی ناوخۆ و بیانی لەسەر بێت.

٨- بابەتی (مێژووی هونەری گڵجۆشی) بۆ قوتابیانی قۆناغە سەرەتاییەکانی کۆلێژ و (مێژووی ناوچە شوێنەواریەکانی هەرێمی کوردستان) بۆ قوتابیانی خوێندنی باڵا لە کۆلێژی هونەر، بکرێت بە وانەیەکی سەرەکی، چونکە گرنگیەکی زۆری هەیە بۆ ئاراستەکردنی هونەرمەندان بەرەو زانستی مێژوویی و هونەری، هەروەها بەرزکردنەوەی ئاستی زانستی و هونەریان.

٩- بەڕێوەبەرایەتیەکانی شوێنەوار لە هەرێمی کوردستان، بایەخ بە لێکۆڵینەوەی هونەری بدەن لەسەر پارچە دۆزراوەکانی مۆزەخانەکان.

١٠- مۆزەخانە شوێنەواریەکانی هەرێمی کوردستان دەرگا واڵا بکەن بە رووی توێژەران و قوتابیان و هاوکاری زیاتریان بکەن لە خستنە بەردەستی زانیاری و وێنەی پێویست لەسەر ئەو نموونە و زانیاریانەی داوایانە.

سەرچاوە و ژێدەرەکان

کتێب بە زمانی کوردی:

١- ئەرنۆلد توینبی. (٢٠١٣). مێژووی مرۆڤایەتی. (چ٢). (و: وەسانی, دڵشاد مستەفا). هەولێر: دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی رۆژهەڵات.

٢- ئەلعەزاوی, عومەر جەسام. (٢٠٢٠). کورتەیەك لە بارەی شوێنەوارناسی. (و: عەبدوڵا خورشید قادر). تاران: خانەی موکریانی بۆ چاپ و بڵاوکردنەوە- چاپخانە ماد.

3- ئیزاك ئاسیموف و فرانك وایت. (٢٠٠٣). مێژووی شارستانییەت-هەنگاوی هەزارەکان. (و: حامید گەوهەری). هەولێر: دەزگای چاپ و بڵاوکردنەوەی ئاراس.

٤- بووا, تۆماس. (٢٠٢٢). مێژووی کورد. (و: بەرزنجی، عومەر شێخ لەتیف) ب.ن.

٥- دۆرۆسی گارۆد، (٢٠٢١). چاخی بەردین لە کوردستانی باشووردا. (و: محمد حەمەساڵح تۆفیق). سلێمانی: دەزگای رۆشنبیری جەمال عیرفان.

٦- دی میرۆپ, مارك فان. (٢٠١٨). مێژووی خۆرهەڵاتی نزیکی کۆن. (و: عەلی نادر). سلێمانی: دەزگای رۆشنبیری جەمال عیرفان- چاپخانەی تاران.

٧- شوکر مستەفا. (٢٠١١). ئەندێشە و هونەر لە پێشکەوتنی کۆمەڵایەتیدا. (چ٢). ب.ن.: چاپخانەی رۆژهەڵات.

٨- شەریعەتی, عەلی. (٢٠١٧). زاراوەناسی (چ٢). (و: حسێن سەید ئەدهەم) سلێمانی: لە بڵاوکراوەکانی خانەی چاپ و پەخشی رێنما- چاپخانەی گەنج.

٩- عەلیاوەیی، عەبدوڵا و ئەوانیتر. (٢٠٠٩). ئینسکلۆپیدیای بەیروت: چاپخانەی گرین گالۆری.

١٠- فوئاد تاهیر. (٢٠١٧). لە نێو شانازیەکانمان. سلێمانی: چاپخانەی چوارچرا.

١١- گۆستاف لۆبۆن. (٢٠٢٠). شارستانیەتی بابل و ئاشوور. (و: سەربەست جیهاد). هەولێر: ئاوەندی ئاوێر بۆ چاپ و بلاوکردنەوە.

12- محەمەد، ئاکۆ بورهان. (٢٠٢٠). مێژووی کۆنی کوردستان و شوێنەوارەکانی. هەولێر: دەزگا و پەخشی نارین.

١٣- میرزادەیی، ئاکۆ محمد. (٢٠١٩). مێژووی دێرینی کورد (چ٢). هەولێر: نووسینگەی تەفسیر.

١٤- یورگین لیسۆ. (١٩٩٨). خشتەکانی شمشارە. (و: عەزیز گەردی). هەولێر: چاپخانەی وەزارەتی رۆشنبیری.

كتێب به زمانی عەرەبی:

١- امهز، محمود. (٢٠١٠). في تاريخ الشرق الادنى القديم. القاهرة: دار النهضة العربية.

٢- بلاسم محمد و اخرون. (٢٠٠٦). مفهومية الفن و الجمال. عمان: دار المجدلاوي

٣- ثروت عكاشه. (١٩٧٩). الفن العراقي سومر وبابل واشور. بيروت: مطبعة فينيقيا.

٤- جودي، محمد حسين. (٢٠٠٥). فنون العرب قبل الاسلام .(ط٢). عمان: دار المسيرة.

٥- جودي، محمد. (١٩٧٤). تاريخ الفن العراقي القديم. نجف: مطبعة النعمان.

٦- الجيلالي، الغرابي. (٢٠١٣). دراسات في الثقافة الشعبية. بيروت: دار الكتب العلمية.

٧- الخطاط، سليمان و زهير صاحب (١٩٨٧). تاريخ الفن القديم في بلاد وادي الرافدين. بغداد: التعليم العالي.

٨- الخليل، احمد محمود. (٢٠١٣). تاريخ اسلاف الكورد. اربيل: دار موكرياني.

٩- زهير صاحب. (٢٠١٩). تاريخ الفن في بلاد الرافدين- دراسة في فنون عصور قبل الكتابة و الفنون السومرية. (ج١). بغداد: دار و مكتبة عدنان.

١٠- زهير صاحب. (٢٠٢٠). تاريخ الفن في بلاد الرافدين- اكد- سومر الجديدة- بابل. (ج٢). بغداد: دار و مكتبة عدنان.

١١- زهير صاحب. (٢٠٢٠). تاريخ الفن في بلاد الرافدين- الفنون الاشورية والبابلية الجديدة. (ج٣). بغداد: دار و مكتبة عدنان.

١٢- سعد ايوب. (٢٠١٨). الفخار في بلاد ما بين النهرين و مناطق الجوار. (تر: حسان محمود الشهواني) بغداد: مؤسسة ثائر العصامي للطباعة والنشر والتوزيع.

١٣- سوسة، احمد. (١٩٨٠). حضارة وادي الرافدين بين الساميين والسومريين. بغداد: دار الرشيد.

١٤- الصالحي، صلاح رشيد. (٢٠١٢). الالهة ليليث ملكة الليل. بغداد: بيت الحكمة.

١٥- طه باقر. (٢٠١٢). مقدمة في تاريخ الحضارات القديمة. بغداد: دار الوراق للنشر المحدودة.

١٦- عبدالله، سلام احمد. (٢٠١٩). المواقع الاثرية في اربيل حسب الطبقات والعصور التاريخية. بغداد: مؤسسة ثائر العصامي للطباعة والنشر والتوزيع.

١٧- علام، نعمت اسماعيل. (٢٠١٠). فنون الشرق الأوسط و العالم القديم (ط٨). القاهرة: دار المعارف.

١٨- القيسي، ناهض عبدالرزاق. (٢٠٠١). الفخار و الخزف دراسة تاريخية اثارية. عمان: دار المناهج للنشر و التوزيع.

١٩- كوزاد محمد و اخرون. (٢٠٢٠). من تاريخ شعوب الشرق الادنى القديم. ب.ع.: اشوربانيبال للكتاب.

٢٠- لالۆ، شارل. (٢٠١٠). مبادئ علم الجمال. (تر: مصطفي ماهر، و يوسف مراد) القاهرة: المركز القومي للترجمة.

٢١- ليود، سيتون. (١٩٨٠). آثار بلاد الرافدين. (تر: سامي سعيد الأحمد). بغداد: دار الرشيد للنشر.

٢٢-محمد، حياة ابراهيم. (١٩٨٣). نبوخذنصر الثاني ٦٠٤-٥٦٢ ق.م. بغداد: المؤسسة العامة للاثار و التراث.

نامە و توێژینەوەی زانکۆیی بە زمانی کوردی:

- زامواو, دڵشاد عەزیز. (٢٠١٨). جێژن و فیستیڤاڵە ئاینی و دنیاییەکان لە ناوچەی نێوان هەردوو ڕووباری زێ و دەوروبەری لە ژێر ڕۆشنایی تۆمارە مێخیەکاندا. زانکۆی سەلاحەدین.

نامە و توێژینەوەی زانکۆیی بە زمانی عەرەبی:

١- الیارسي، حسني هاشم عبدالواحد. (٢٠١٥). جدلية التشخيص و التجريد على سطوح فخاريات العراق القديم. نابو للدراسات و البحوث مجلة علمية محكمة، عدد ١١و١٢.

٢- السيد طلب، شيماء أسامة عبدالحميد. (٢٠٠٨). دراسة تحليلية لتنوع العلاقة بين اللون و الشكل الخزفي. بحث مقدم للحصول على درجة الماجستير.

٣- عبدالامير، صفا لطفي و الياسري، حسين هاشم عبدالواحد. (٢٠١٩). الخطاب الايقون و لوجيل فخار الحضارة العراقية القديمة. مجلة جامعة بابل للعلوم الإنسانية، مجلد و عدد ٢٧-٤.

٤- زايد، مولود محمد. (٢٠١٨). مرجعيات الترميز في الصورة الحلمية -دراسة سيميائية. مجلة ميسان.

٥- عثمان، نزار محمود. (٢٠١٠). مرجعيات الشكل الخزفي المعاصر في كوردستان العراق. جامعة صلاح الدين- رسالة ماجستير.

٦- نعيمة محمد. (٢٠٠٧). الخزف المعاصر في كوردستان العراق سماته ومضامينه الفنية. رسالة ماجستير غير المنشورة.

گۆڤار و بڵاوکراوەکان بە زمانی کوردی:

١- نادری, ژێتاڤ. (٢٠٢١). خواوەندی (مێینە) ژن لە ئەفسانەی کوردیدا. پێگەی لێکۆڵینەوەی کوردی

-2 هاشم حەمە و ئەوانیتر.)٢٠١٩ .(پارچە ناوازەکانی مۆزەخانەی سلێمانی. نیۆیۆرك: مۆزەخانەی میترۆپۆلیتان.

٣- رافدة عبدالله. (١٩٩٧). فخار عصور ما قبل التاريخ في كوردستان العراق. گۆڤاری هەزارمێرد، ژمارە ٤، بەشی عەرەبی.